

Klompfen in de machinerie

Bewuste en onbewuste sabotage van de transitie naar een duurzame energiehuishouding

Essay (tweeluik) voor Raad Leefomgeving en Infrastructuur

Deel I en Deel II

"Niets is lastiger om aan te pakken, hachelijker om er de leiding over te nemen, of minder zeker van succes, dan het invoeren van nieuwe dingen, omdat degene die nieuwigheden invoert, hen die het in de oude toestand goed ging tot vijanden en hen die het onder de nieuwe omstandigheden goed zou kunnen gaan, als lauwe verdedigers heeft".

Niccolò Machiavelli – De Heerser.

Jan Paul van Soest
30 augustus 2011

Colofon

'Klommen in de machinerie' is geschreven op verzoek van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLI) door Jan Paul van Soest als verantwoordelijk partner voor dit project bij De Gemeynt, coöperatie u.a. Alle opvattingen verwoord in dit essay zijn volledig voor de verantwoordelijkheid van de auteur.

Te citeren als: Jan Paul van Soest, 2011. Klommen in de Machinerie.
Uitgave De Gemeynt, Klarenbeek.
PB2011-006

Publicatie is beschikbaar op www.gemeynt.nl

© De Gemeynt, 30 augustus 2011
Elsbosweg 53
7381 BJ Klarenbeek
T 055 301 26 92

Inhoudsopgave

Colofon	2
Voorwoord	5
Deel I: Klompen in de machinerie.....	8
1. Klompen in de machinerie	9
<i>Merchants of doubt</i>	9
Bewust onbewust	9
Verschuivend beeld.....	10
2. Machiavelli is niet dood, hij leeft	11
2.1. Macht onder de waterspiegel	11
Verdwenen transparantie.....	11
2.2. Posities in de transitiearena	12
Niet bij feiten alleen.....	13
Tekort schieten	14
Motieven voor transitie.....	15
2.3. Hom of kuit	17
Duizend bloemen.....	18
Macht en invloed	18
3. Twijfel doet leven	20
3.1 Tabak van watermeloenen	20
Drie verhalen in een plot	20
Een nieuwe koude oorlog	22
Zwaar weer	23
Rookgordijnen.....	23
3.2. Koning van Wezel in klimaat- en transitiebeleid (-leid -leid)	25
Verkleedpartijen en <i>framing</i>	25
Sceptis in de beleidsarena	25
Het Nederlandse energie- en klimaat <i>frame</i>	26
3.3 Schieten in eigen voet	29
Deel II: Newton's wetten in transitie	31
1. Newton's wetten in transitie	32
Incompatibele visies	32
Tweede wet van Newton.....	33
2. Een ongelijk speelveld	35
2.1 Zwakke krachten	35
2.2 Belangen pro fossiel	35
Externe effecten	36
Belastingen.....	36
Kostenallocaties	37
Tussenconclusie	37
Vraag en aanbod	38
Traagste transitie ­ speler	40
2.3 Overtuigingen	40
Drie visies	41
Verdeeld	43
2.3 Wrijving zonder glans	43

Hernieuwbare energie	44
Vergelijkend warenonderzoek.....	44
3. Transitie in hogere versnelling?	46
Aanbevelingen	46
A day in the life – bij wijze van samenvatting van Deel I en II	49
Mijmeringen onderweg.	49
Mijmeringen op de terugweg.	50
Referenties.....	52

Voorwoord

In dit tweeluik onderzoek ik hoe gevestigde belangen veranderingen belemmeren, in dit geval veranderingen naar een meer duurzame energiehuishouding. Het beeld is misschien verrassend, wellicht zelfs schokkend. Lobby 1.0 – op herkenbare wijze specifieke belangen behartigen – is sluipenderwijs vervangen door lobby 2.0: private belangen beïnvloeden in toenemende mate het publieke denken. Opvattingen over klimaat en energietransitie die bestaande belangen goed uitkomen worden gemeengoed, waarheidsvinding delft het onderspit. Of zoals hoogleraar Jan Rotmans, transitie management Erasmusuniversiteit, het kernachtig in een *tweet* uitdrukte: “*Op het slagveld van een transitie sneuvelt de waarheid als eerste. Macht prevaleert boven waarheid.*”

Niet alleen private belangen zijn de drijvende krachten hierachter, de utopische varianten van het vrijemarktdenken, zoals beschreven door Hans Achterhuis in zijn prijswinnende boek ‘De Utopie van de Vrije Markt’, zijn dat eveneens, misschien zelfs nog wel meer dan belangen sec. De combinatie van een neoliberale utopie en private belangen zetten zo de toon in het politieke en publieke discours, waaruit dan ook nog amper maatregelen voortkomen die een transitie naar een duurzame energiehuishouding bevorderen.

Een klimaatontkennings- en anti-transitiecocktail die oorspronkelijk vooral gemixt is in de Verenigde Staten, naar receptuur van de tabakslobby, vindt zijn weg langzamerhand ook in West-Europa, en belandt in een gespreid bed van de postmodernistische cultuur. Daarin zijn meningen minstens zo belangrijk als feiten, en zijn alle autoriteiten, de wetenschap inclusief, van hun voetstuk gevallen. Daarin hebben de klassieke media geen geld en tijd meer om aan waarheidsvinding te doen, maar zijn ze al blij als ze hoor en wederhoor kunnen toepassen. Of ‘hoor’ de waarheid is en ‘wederhoor’ aperte onzin kan echter niet meer worden nagegaan. Al te kritisch wordt het sowieso niet: journalistiek en macht zijn, zo analyseert Joris Luyendijk, van elkaar afhankelijk geworden. En tenslotte is de invloed sterk gegroeid van de nieuwe media, waar inmiddels geen enkele controle op de juistheid van de inhoud meer plaatsvindt.

Nederland lijkt vooralsnog gevoeliger voor deze ontwikkelingen te zijn dan menig omringend land, en koerst af op een discours dat in de VS inmiddels als ‘*fact free politics*’ wordt aangeduid. In de afgelopen 10, 20 jaar heeft Nederland zich, meer dan ons omringende landen, afgekeerd van het Rijnlandse model en het Angelsaksische model en liberaal denken omarmd.

U, lezer van dit essay, verbaast zich al lezend wellicht even zeer als ik tijdens het schrijven. Is het beeld werkelijk zo onthutsend? Het zal toch niet zo zijn dat er een complot is? U voelt zich wellicht direct aangesproken of zelfs aangevallen. Moet iedereen die twijfelt aan oorzaak en ernst van klimaatverandering in één hoek worden gezet met lobbyisten en de extreme Tea Party-beweging? Laat ik op voorhand op dergelijke vragen antwoord proberen te geven.

Ja, het beeld is tamelijk onthutsend. Maar nee: er is geen sprake van een complot.

Wat onthutst is het besef dat zich geleidelijk een ontwikkeling heeft voltrokken die we jarenlang niet hebben onderkend: de omvorming van ons collectieve gedachtegoed naar een zienswijze (*frame*) dat bestaande belangen goed uitkomt en dat verduurzaming belemmert, onder invloed van bewuste campagnes van private belangen en de onbewuste, sluipende verandering van het idee van marktwerking als efficiënt middel in een ideologisch doel dat de middelen heiligt. Per definitie is er geen sprake van een complot: we waren er allen bij, keken ernaar en gingen er in mee. Dat geldt voor mij als schrijver van dit stuk net zozeer als voor u als lezer.

Ik probeer niemand aan te vallen, en veroordeel niemand. Natuurlijk mag eenieder op basis van een eigen oordeel en afweging tot de conclusie te komen dat de klimaatproblematiek niet erg klemmend is. Natuurlijk mag uw conclusie zijn dat de kosten voor mitigatie niet opwegen tegen de baten, of dat Nederland er beter aan doet in te zetten op fossiele en kernenergie in plaats van op besparing en hernieuwbare bronnen. Dat alles is volledig legitiem, en sterker nog: dit debat is ten onrechte uitgebleven, alsof de bevindingen van het IPCC automatisch de weg naar klimaatbeleid zouden wijzen. Dat is niet zo: tussen IPCC en beleid zitten nog tal van maatschappelijke en politieke vragen die een grondige discussie en afweging verdienen.

Geen aanval dus, en geen oordeel. Wel een analyse waarmee ik hoop tot denken aan te zetten over de vraag wat de basis van opvattingen over klimaatbeleid en energietransitie is. Kan het zijn dat door specifieke belangen gekleurde informatie over klimaat of duurzame energie toch een rol heeft gespeeld zonder dat u dat zelf in de gaten had? Kan het zijn dat de bril waarmee u naar de werkelijkheid kijkt onbewust de informatie die u las en geloofde heeft getint? Dat is bijna niet te vermijden - mij overkomt het uiteraard ook regelmatig. De opgave is bewust te zijn van de eigen bij- of verziendheid. Maar daar zit meteen de moeilijkheid: in het informatie- en desinformatiegeweld van de nieuwe media is het een schier onmogelijke opgave geworden nog te bepalen wat waarachtig en onbaatzuchtig is, en welke informatie juist een specifiek belang dient of eerder uit een gekleurde visie op de werkelijkheid voortkomt dan op die werkelijkheid zelf gebaseerd is.

De speurtocht die tot dit essay leidde begon eind november 2009 met wat 'Climategate' werd genoemd, waarin klimaatwetenschappers van blunders, fraude en manipulatie werden beticht. Ik ben me stevig gaan verdiepen in eerst de argumenten van de klimaatsceptici en later vooral hun achtergronden, werkwijzen en overtuigingen. Ik sprak met sceptici, wetenschappers, en las eindeloos veel artikelen, rapporten, blogs en boeken, zowel van degenen die het idee van antropogene klimaatverandering ondersteunen, als van degenen die zich daar fel tegen verzetten. Het boek van en latere contacten met Naomi Oreskes, *Merchants of Doubt*, waren een eye-opener, evenals James Hoggan's *Climate cover-up*, Chris Mooney's *Republican War on Science*, George Lakoff's *Don't think of an elephant*, en niet in de laatste plaats Hans Achterhuis' *De Utopie van de Vrije Markt*. Via eigen recherche kon ik begrijpen hoe ideeën uit marktutopistische denktanks en gevestigde belangen overwaaien naar Europa, en ook het West-Europese en Nederlandse discours en beleid beïnvloeden.

Ik ben de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, en in het bijzonder commissievoorzitter prof. Annemieke Roobeek en adjunct-secretaris dr. Erik Schmieman zeer dankbaar voor de gelegenheid mijn analyse uit te werken in de vorm van dit essay. Ik mag hopen dat het veel discussie oproept, niet alleen over klimaat en energietransitie, maar meer nog over belangen en waarheidsvinding. Want dat is mijn diepste overtuiging: als de erfenis van de verlichting in de vuilnisbak belandt en we maatschappelijke vraagstukken alleen met meningen en machtsposities denken op te lossen in plaats van op basis van kennis en wetenschap, dan liggen nieuwe donkere middeleeuwen in het verschiet.

Het stuk is uiteindelijk een tweeluik geworden. Het eerste deel, 'Klompes in de machinerie', is essayistisch: analytisch en polemiserend. Het tweede deel, 'Newton's wetten in transitie' is meer zakelijk-beschouwend. De stukken kunnen ook afzonderlijk worden gelezen.

*Jan Paul van Soest
Klarenbeek, 30 augustus 2011*

Deel I: Klompen in de machinerie

1. Klompen in de machinerie

Waarschijnlijk stamt het woord *sabotage* uit 1886, toen Luikse arbeiders de broze gietijzeren productiemachines stillegden door een klomp (Fr.: *sabot*) tussen de raderen te steken, uit angst en woede dat de vooruitgang hun banen in gevaar zou brengen. Sindsdien staat sabotage bekend als het bewust belemmeren, hinderen en vertragen van een proces of plan door subversieve actie. Dat gebeurde natuurlijk ook al ruim voor 1886, alleen het woord sabotage werd nog niet gebruikt. Het gebeurt nog steeds en volop, zij het ook lang niet altijd onder de noemer 'sabotage'. En misschien ook niet altijd zo bewust en zichtbaar als de Luikse arbeiders van destijds. Maar wie nauwkeurig kijkt, kan soms achter ogenschijnlijk normale discussies bewuste sabotagepogingen waarnemen. Zoals in het klimaatbeleid en bij de energietransitie.

Merchants of doubt

Neem klimaatverandering. Een oppervlakkige lezer kan gemakkelijk tot de conclusie komen dat de wetenschap er nog allesbehalve uit is, dat er grote onzekerheden zijn, dat er talloze wetenschappers zijn die zich afzetten tegen het IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change, misschien zelfs wel dat er wetenschappelijke fraude is gepleegd, en dat degenen die propageren dat er antropogene klimaatverandering is daarmee een dikke boterham verdienen.

U twijfelt wellicht ook aan klimaatverandering of de door mensen veroorzaakte uitstoot van broeikasgassen als oorzaak daarvan? Redelijke kans dat u dit beeld over hebt gehouden aan de sabotagepogingen van grote, vooral Amerikaanse, Canadese en Australische olie- en kolenbelangen, die tal van neoliberale en conservatieve *think tanks* financieren om effectief klimaatbeleid te ondermijnen. De wetenschapshistorici Naomi Oreskes en Erik Conway onthullen in hun boek *Merchants of Doubt* (Oreskes & Conway, 2010) de werkwijze van de als wetenschappers vermomde lobbyisten die betaald door belaagde industrieën (tabak, energiesector, chemie) permanent twijfel zaaien en zo maatregelen jarenlang weten tegen te houden. *Think Tanks* oftewel *Policy Institutes* sturen een permanente stroom van studies en rapporten de wereld in, die eindeloos in de blogosfeer wordt herhaald en gerecycled, en die ook in andere landen, waaronder Nederland, zijn sporen nalaat. Doel van die Think Tanks is echter niet wetenschap of waarheidsvinding, maar *advocacy*, verdedigen en promoten van bepaalde politieke en normatieve zienswijzen. Ze zijn primair ideologisch gedreven, in lijn met de zienswijzen en belangen van de voornaamste financiers (Jacques, Dunlap, & Freeman, 2008). En ze vinden gretig aftrek in een postmodernistische samenleving waar autoriteiten – ook de wetenschap als autoriteit – van hun voetstuk zijn gevallen, en begrippen als 'waarheid' en 'werkelijkheid' sterk worden gerelativeerd of misschien zelfs wel helemaal uit beeld zijn geraakt.

Bewust onbewust

Neem duurzame energie. Een oppervlakkige lezer kan gemakkelijk tot de conclusie komen dat het realiseren van een duurzame energievoorziening bakken met geld kost, dat windenergie zinloos is en geen CO₂-reductie oplevert omdat achter elke windturbine een kolencentrale zachtjes moet blijven ronken om stroom te leveren wanneer de wind

wegvalt. En dat het gas binnenkort op is, en dat alleen met kernenergie en kolen goedkoop elektriciteit valt op te wekken.

Wie iets dieper graaft kan ontdekken dat fossiele energie maar een fractie betaalt van de maatschappelijke en ecologische schade die het gebruik ervan hier en nu alsook elders en later aanricht. En dat er tal van regels en voorzieningen zijn waaruit blijkt dat alle energiebronnen gelijk zijn, maar sommige toch net wat meer gelijk dan andere. Veel van die regels zijn historisch gegroeid, ingesteld om de problemen van destijds op te lossen, maar lang niet altijd meer logisch in het licht van een verandering naar duurzaamheid. Vasthouden aan die conventies kan moeilijk als bewuste sabotage worden gekarakteriseerd, maar ze niet willen zien en bijstelling niet willen bespreken is wel te zien als – wat de Engelsen zo mooi noemen: *deliberately unconscious*, of in het Nederlands welbewust onbewust - tegenwerken. Feit is dat menige regeling de gevestigde belangen goed uitkomt en de transitie juist belemmert. Er is géén gelijk speelveld voor duurzaam.

Verschuivend beeld

In Nederland is het beeld van de urgentie van klimaatverandering in de afgelopen jaren sterk veranderd, alsook doelstellingen en instrumenten voor de ombouw (transitie) van de energiehuishouding. In dit essay onderzoek ik de achtergronden daarvan. Een belangrijke factor is het veranderende denkraam (*frame*) dat ons zicht op de werkelijkheid bepaalt, het kader waardoor we de wereld bezien. Dat is sterk gekanteld. Voor zo'n veranderend wereldbeeld bestaat natuurlijk nooit één enkele oorzaak, maar een niet te onderschatten factor is de permanente stroom van klimaatsceptische en anti-transitiegeluiden die vooral in de Verenigde Staten worden geproduceerd door een tandem van krachtige fossiele-energiebelangen en door deze belangen gesponsorde conservatief-neoliberales denktanks. Dat gedachtegoed begint ook in West-Europa en Nederland het collectieve denken te bepalen.

Om deze redenen gaat dit essay diep in op de achtergronden van de Amerikaanse *Merchants of Doubt*-lobby: de ontwikkelingen in de VS werpen hun schaduw vooruit, en wat daar nu plaatsvindt, begint zich ook in ons land te voltrekken.

De essentie:

De houding van klimaatscepsis en anti-transitie is een onderdeel geworden van de cultureel-politieke hoofdstroom, van het *frame* waarmee de wereld wordt beschouwd en beoordeeld. De wetenschap als basis voor beleid wordt losgelaten als deze niet past bij het *frame*, en de *merchants of doubt* hebben deze ontwikkeling sterk bevorderd, zo niet bedacht.

Het onderkennen en kennen van de achtergronden, werkwijze en strategie van de *merchants of doubt* en van de consequenties van hun optreden is van eminent belang om te kunnen begrijpen waarom in ons land het denken over klimaat en energietransitie is veranderd, en beleid stagneert of zelfs wordt teruggedraaid.

2. Machiavelli is niet dood, hij leeft

2.1. Macht onder de waterspiegel

"Niets is lastiger om aan te pakken, hachelijker om er de leiding over te nemen, of minder zeker van succes, dan het invoeren van nieuwe dingen, omdat degene die nieuwigheden invoert, hen die het in de oude toestand goed ging tot vijanden en hen die het onder de nieuwe omstandigheden goed zou kunnen gaan, als lauwe verdedigers heeft".

Dat stelde de grondlegger van de politicologie, Niccolò Machiavelli in zijn meest bekende werk *De Heerser (Il Principe)*, dat hij tussen 1513 en 1515 schreef (Machiavelli). Belangen en macht, daar draait het in Machiavelli's universum om.

We neigen ernaar die factoren in onze moderne samenleving te vergeten. Iedereen kan toch via het internet achterhalen hoe het zit? Transparantie is het modewoord van de afgelopen 5 jaar. Er zijn toch open en vrije gedachtewisselingen? In het vrije maatschappelijke en politieke debat draait het om argumenten. Toch?

Opvallend echter: in het Energieonderzoeksprogramma van NWO/Senternovem waarbij zowel de bèta- als de gamma-aspecten van energietransitie werden bestudeerd, bleek de factor 'macht' een blinde vlek (Van Soest, 2009). Wie op de website van wijlen de Energietransitie (www.energietransitie.nl) het zoekwoord 'macht' intikt, krijgt slechts vier, en niet eens zeer relevante hits; het woord 'hindermacht' wordt in het geheel niet gevonden.

Maar natuurlijk zijn er belangen, en oefenen belangen macht uit. Kenmerk van de macht is dat zij vaker onder dan boven de waterspiegel te vinden is. De macht houdt er niet zo van in het volle daglicht zichtbaar te zijn; achter de schermen is de invloed vaak groter dan in de spotlights van het publieke debat. Daarom geldt een aan Johan Cruyff toegeschreven uitspraak: "Je gaat het pas zien als je het door hebt".

Verdwenen transparantie

Precies daar zit het probleem. Het is legitiem belangen te verdedigen. In de klassieke Public Affairs is daarvoor ook een beroepscode of Handvest:

Handvest Beroepsvereniging Public Affairs

"De public affairs beoefenaar is in alle gevallen open en eerlijk in zijn of haar contacten met politici, ambtenaren en andere belanghebbenden. Hij of zij:

1.1. spreekt altijd de waarheid over wie hij of zij is en voor wie hij of zij werkt en welke belangen hij of zij vertegenwoordigt.

1.3. is verantwoordelijk voor de betrouwbaarheid en accuraatheid van verstrekte informatie jegens stakeholders

(...)

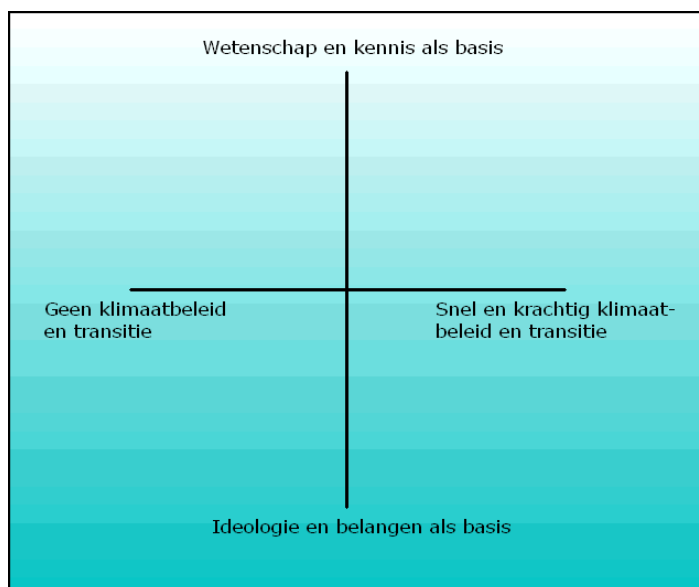
4.1. maakt de gesprekspartner altijd kenbaar wie hij of zij is en voor wie hij of zij werkt"

Alleen, door de *Merchants of Doubt*-strategie is deze transparantie verdwenen: belangenbehartigers en ideologen hebben zich als experts en wetenschappers vermomd; daarmee is de verwarring ontstaan – en dat was nu precies de bedoeling.

Voordat ik die werkwijze van de *merchants of doubt* beschrijf en analyseer, sta ik eerst stil bij de verschillende posities die in het transitie- en klimaatdebat worden betrokken. Daartoe moeten de motieven voor de energietransitie en de doelen voor de transitie nader worden bekeken. Er zijn verschillende motieven in omloop, en het is niet toevallig dat van deze motieven bij uitstek de pijlen van de ondermijning op het motief klimaatverandering worden gericht.

2.2. Posities in de transitiearena

Welbeschouwd is er niet één enkele controversie: snelle versus geen klimaatbeleid/energietransitie, maar zijn er twee controverses die door elkaar heen lopen (figuur 1). De eerste is de genoemde controversie wel/niet klimaatbeleid en energietransitie. De tweede: wordt (erkende) wetenschap als basis voor beleid genomen (*science- of evidence-based policies*) of wordt beleid bewust of onbewust op belangen en/of ideologische visies gebaseerd?

Figuur 1: Posities in het transitie- en klimaatdebat

'Ideologisch' vat ik hier breed op: een stelsel van opvattingen over hoe de samenleving ingericht zou moeten zijn, in het bijzonder als deze opvattingen als absoluut, i.t.t. relatief, worden gezien, en als (moreel) superieur aan andere opvattingen worden beschouwd. Dat kan overigens zowel bewust en expliciet als onbewust en impliciet zijn. Dat laatste maakt Hans Achterhuis bijvoorbeeld zichtbaar voor de utopische variant van markteconomisch denken, in zijn 'Utopie van de vrije markt' (Achterhuis, 2010).

Hier ligt dan ook een kernopgave voor de promotoren van klimaatbeleid en energietransitie. De motieven voor versnelling van klimaatbeleid en energietransitie worden allereerst en vooral gezocht in het rationale domein van wetenschap, analyse en toekomstscenario's. Deze zullen geaccepteerd moeten zijn alvorens ze kunnen

doordringen tot het domein van de waarden, gevoelens en emoties die tot handelen aanzetten. Maar juist een primair ideologisch gekleurd *frame* dat is gebaseerd op *andere* waarden, gevoelens en emoties, laat kennis en feiten die strijdig zijn met dat *frame* niet door. Daardoor worden ook de waarden, gevoelens en emoties waarop de huidige 'transitiebeweging' zich beroept niet aangesproken.

Niet bij feiten alleen

Aan de hand van deze figuur valt in te zien dat tegenover klimaatscepsis, of weerstand tegen verduurzaming van de energiehuishouding (die vaak hand in hand met elkaar gaan), andersoortige feiten alléén niet overtuigen.

Goed beschouwd staan verschillende strategieën ter beschikking:

- *Facts and figures*: Tegenover de (vermeende) onjuistheden kennis en feiten stellen. Dat is en blijft een noodzakelijke, maar als het daarbij blijft ook onvoldoende voorwaarde voor verandering. Breder dan puur *facts and figures* leveren is te bezien of en hoe het verloren geraakte terrein van wetenschap en kennis als beleidsbasis weer te herwinnen valt.
- *Reframen* van de eigen motieven voor klimaatbeleid en energietransitie in termen van het wereldbeeld van de oppositie, oftewel 'meeliften' op argumenten die voor de tegenstanders van klimaatbeleid en energietransitie kennelijk zwaar wegen. Dat kan enig soelaas bieden, maar is uiteindelijk beperkt omdat de eigen argumenten zo nooit volledig kunnen worden uitgespeeld, en de eigen visie ook niet kan worden gerealiseerd. Het spiegelbeeld van deze strategie is *zelf framen*: het eigen verhaal aansprekend en overtuigend verwoorden, zodanig dat dit het dominante maatschappelijke en politieke discours stuurt. De facto valt te constateren dat dit niet het geval is: het neoliberale *frame* domineert de klimaat- en transitiediscussie.
- *Onderstroom*: binnen de eigen beslissingsmogelijkheden eigen transitie- en klimaatinitiatieven nemen. Die onderstroom is nu volop in beweging: er ontwikkelt zich een duurzame paralleleconomie van naar duurzaamheid strevende producenten en consumenten, maar ook bijvoorbeeld lagere overheden, wijken, burgerinitiatieven. Daarover aanstonds nog enkele opmerkingen. Volstaat voor nu de opmerking dat deze bottom-up-beweging nooit duurzaamheid in termen van de eigen maatschappelijke doelstellingen kan realiseren als aanvullende top-down-maatregelen (harde grenzen aan de ecologische impact) uitblijven.
- *Machtsopbouw*: zorgen voor het opbouwen van een machtsbasis zodat krachtiger maatregelen zoals de genoemde 'harde grenzen' bredere steun krijgen en uiteindelijk genomen worden. Van belang is, vanzelfsprekend, de legitimering van de macht – overigens niet anders dan de legitimering van de machten die de transitie bedoeld of onbedoeld belemmeren.

Om een effectieve strategie, of beter: mengvorm van strategieën te vinden, is het van belang de aard van de tegenstand te begrijpen. Dat is het doel van dit essay. We kunnen immers gevoeglijk constateren dat de huidige strategieën – in elk geval in Nederland – maar beperkt soelaas bieden: in plaats van een versterking van klimaatbeleid en versnelling van transitiebeleid, boert ons land juist achteruit: doelen worden verlaagd, maatregelen teruggedraaid, het verzet tegen verdergaand klimaatbeleid is groter geworden, de klimaatscepsis is toegenomen en inmiddels ook in het parlement doorgedrongen.

Tekort schieten

Mijn stelling is dat zowel de aard als achtergronden van de weerstand tegen klimaatbeleid en energietransitie sterk worden onderschat, en dat in verband hiermee de gebruikte strategieën tekort schieten.

Van een *facts & figures*-strategie was aanvankelijk überhaupt amper sprake. De klimaatscepsis, en breder: de weerstand tegen milieubeleid, werd lang als marginaal verschijnsel gezien. Aanbevelingen voor een *actieve dialoog* met vertegenwoordigers van de sceptische stroming (Van Soest & Gimbrère, 2006) werden niet in uitvoering genomen. Wetenschappers, enkele uitzonderingen daargelaten, vonden discussies met sceptici in wezen maar zonde van hun tijd. Pas de commotie die ontstond naar aanleiding van de gevonden onjuistheden in de rapporten van het IPCC, en de publicatie van gestolen e-mails van de Climate Research Unit CRU van de universiteit van East-Anglia onder de noemer 'climategate' was aanleiding voor intensievere bijdragen van klimaatwetenschappers aan de publieke discussie.

Daarbij moet ook deze kanttekening worden gemaakt: er was voor de wetenschappers ook aanvankelijk weinig noodzaak zich stevig in de publieke discussie te mengen. Immers, 'Kamerbreed' werden de rapporten van het IPCC als maatgevend aanvaard. De politiek in brede zin communiceerde dit: *IPCC, dus klimaatbeleid*, maar liet na de wezenlijke normatieve, politieke discussies te voeren. Wetenschappelijke vaststelling van het feit dat CO₂ een opwarmend effect heeft, dat het grootste deel van de CO₂-toename van menselijke oorsprong is, en dat voortgaande uitstoot van CO₂ tot verdere opwarming met aansluitend een hele reeks van effecten leidt, impliceert niet automatisch dat dan ook klimaatbeleid moet worden gevoerd, welke doelen moeten worden nagestreefd, en/of welke beleidsmaatregelen zouden moeten worden ingezet. En hoewel het klimaatbeleid ondanks stellige doelen de facto vooral een no-regret-karakter bleef houden, versterkte het uitblijven van een normatieve en politieke discussie waarin keuzes en afwegingen worden gemaakt het beeld dat de (klimaat)wetenschap kennelijk ook één op één beleidsbepalend was. Dat is de politiek weliswaar duidelijk meer aan te wrijven dan de wetenschap, maar het resultaat is het zelfde: wie instinctief weinig opheeft met klimaatbeleid, gaat gemakkelijk de achterliggende klimaatwetenschap wantrouwen.

De strategie van *reframing* wordt door de pleitbezorgers van de energietransitie van meet af aan toegepast. In het transitiebeeld is sprake van een 'mandje' vol eindbeeld (doelen, motieven) voor verandering, waaruit al naar gelang iemands wereldbeeld naar hartenlust kan worden gesnoept. De voordelen zijn duidelijk: de tegenstanders van de beoogde veranderingen worden aangesproken met zorgen en argumenten die in hun wereldbeeld belangrijk zijn. Misschien wil ik die transitie vooral vanwege het klimaat, maar jij maakt je vooral zorgen over de voorzieningszekerheid en de afhankelijkheid van energie uit allerlei naargeestige staten waar mensen met middeleeuwse ideeën aan de macht zijn – laten we dan samen de veranderingen in gang zetten. En degene die een transitie nastreeft omdat onze economie anders kansen dreigt te missen kan net zo hard meedoen.

Inderdaad kunnen verschillende motieven zo een eindweegs samen optrekken, maar als puntje bij paaltje komt en er écht wat moet gebeuren, leiden verschillende motieven tot verschillende beleidsmaatregelen, tot een verschillende beleidsintensiteit en tot verschillende rollen voor overheden, burgers, en marktpartijen (consumenten en

producenten). Dan is er wel degelijk sprake van een conflict tussen verschillende doelen en motieven, waar niet uit te komen valt zonder maatschappelijke en politieke discussie en machtsstrijd.

De consequenties van dit punt zijn dermate groot dat ik hier dieper op inga. Aan de hand van deze analyse is ook te begrijpen waarom de hindermacht en tegenlobby zich vooral op het klimaatargument en de klimaatwetenschap focust – de andere argumenten en overwegingen voor transitie zijn aanzienlijk minder bedreigend voor zowel het wereldbeeld als de belangen van de hindermacht.

In grote lijnen kunnen er verschillende motieven voor een verandering van de energiehuishouding zijn. De belangrijkste argumenten zijn deze:

- Klimaatverandering ten gevolge van de uitstoot van CO₂ bij het gebruik van fossiele brandstoffen.
- Kansen en innovatie: tijdig omschakelen kan nieuwe vindingen en bedrijvigheid opleveren.
- Kosten: de kosten waarmee energie beschikbaar kan worden gemaakt (winning, bewerking, transport, gebruik).
- Voorzieningszekerheid: de beschikbaarheid van voldoende energie, nu en in de toekomst.
- Voorraden: de (absolute, fysieke) schaarste aan brandstoffen.

Motieven voor transitie

Een klein gedachte-experiment: ik beoordeel elk van die motieven door de lens van beschikbare (wetenschappelijke) kennis, en bezie 'monolithisch' welk beleid aan de orde zou zijn als alleen dat specifieke motief geldig zou zijn en de andere niet zouden bestaan.

In omgekeerde volgorde:

- *Voorraden*: de fysieke voorraden zijn naar menselijke maat voorlopig geen enkel probleem. Er is voor honderden jaren aan steenkool, en de gasvoorraden worden inmiddels ook op minstens vergelijkbare omvang geschat. Vooral de zogeheten onconventionele voorraden (schaliegas) zijn enorm. Ruwe olie is relatief beperkt qua voorraad, enkele tientallen jaren, maar de hoeveelheden onconventionele olie (teerzanden) zijn daarentegen weer onvoorstelbaar. De technieken om onconventionele voorraden te winnen verbeteren en worden goedkoper. Daarnaast wordt opgemerkt dat met bekende technologie alle fossiele energievormen in elkaar kunnen worden omgezet: uit vaste brandstoffen (kolen) zijn gasvormige en vloeibare brandstoffen te maken, uit gasvormige zijn vloeibare brandstoffen te fabriceren. Puur vanuit een perspectief van fysieke voorraden redenerend is de conclusie dat enig beleid in de eerstkomende zeg 100 jaar niet nodig is.
- *Voorzieningszekerheid* (geopolitiek): de voorraden zijn uiteraard niet evenredig over alle landen en werelddelen verdeeld. Vooral de voorraden conventionele olie zijn geconcentreerd in maar een beperkt aantal landen (OPEC-landen). Tot heden heeft het beschikbaar houden van die stromen sterk geleund op een diplomatiek en machtsspel, soms zelfs doorgezet in zijn meer extreme varianten: militair ingrijpen. De onconventionele voorraden zijn breder verspreid, en liggen bovendien meer in regio's waarmee de westerse wereld gemakkelijker zaken doet dan met de OPEC-landen. Puur vanuit voorzieningszekerheid redenerend zou het beleid zijn als andere motieven niet geldig zouden zijn: continuering van wederzijdse (financiële)

afhankelijkheid en diplomatie voor de conventionele voorraden (met mogelijkheden tot militair ingrijpen als stok achter de deur), spreiding van bronnen (leveranciers) en technologische en marktontwikkeling voor onconventionele voorraden.

- *Kosten*: leidend zijn de marktprijzen voor de verschillende fossiele brandstoffen, die op korte termijn nogal kunnen fluctueren, omdat het opvoeren van de productie uit onconventionele voorraden tijd kost. Maar op langere termijn worden de prijzen begrensd door de winningskosten van de meest uitbundig beschikbare brandstof met daarbij opgeteld de conversiekosten om die brandstof in de gewenste vorm beschikbaar te krijgen plus een *return on investment* die past bij het te nemen risico. Dit technisch-economische prijsplafond kan door kortetermijnfricties wel regelmatig worden overschreden, maar zal over de langere termijn gemiddeld toch als richtprijs gelden. Gezien de voorraden en winningskosten van o.a. teerzandolie en schaliegas lijkt \$ 80 à 100 per vat olie-equivalent een redelijke schatting. De belangrijkste beleidsoptie voor een denkbeeldige situatie waarin alleen het prijsargument telt is: bevorderen van marktwerking/concurrentie tussen de verschillende energiebronnen en technologieën (ook hernieuwbare bronnen), aan te vullen met R&D gericht op kostprijsverlaging voor alle energieopties.
- *Kansen en innovatie*: nieuwe technologieën en bedrijfsconcepten kunnen een zogeheten *First mover advantage* opleveren. De eerste bedrijven, maar ook eerste landen waarin die bedrijven actief zijn, kunnen met hun producten en technologieën geld verdienen op een zich ontwikkelende internationale markt. De strategie zal in hoofdlijnen zijn: een actief R&D-beleid, en het creëren van een gunstig investeringsklimaat in eigen land, in generieke zin, en als de 'make or buy'-vraag met 'make' wordt beantwoordt mogelijk ook meer specifiek investeringsklimaat wanneer in de loop der tijd blijkt dat bepaalde opties meer dan gemiddeld interessant zijn. Frankrijk heeft deze route bewandeld met kernenergie, Denemarken met windenergie.
- *Klimaatverandering*, tenslotte: de stand der wetenschap geeft unisono aan dat de huidige snelheid van opwarming uniek is, en dat door menselijke activiteiten geëmitteerd CO₂ daarvan de belangrijkste oorzaak is. Daarover is geen wetenschappelijke twijfel. Discussie is er over de vraag of er een 'veilige grens is' en waar deze ligt, gegeven de spreiding van inschattingen van de zogeheten klimaatgevoeligheid (temperatuurverandering in verhouding tot de CO₂-toename). In het algemeen wordt 1,5 graad Celsius (= 350 ppm CO₂) à 2 graad Celsius (= 450 ppm), wanneer deze waarden overschreden worden zouden zichzelf versterkende, onomkeerbare effecten kunnen ontstaan. Als klimaatverandering als enige motief geldt is maar één enkele beleidsoptie ter beschikking: het maximeren van de (mondiale) uitstoot van CO₂ naar de atmosfeer, los van de vraag met welke instrumenten zo'n maximum wordt gerealiseerd: een quotum (plafond) waarbij zich een CO₂-prijs vormt, of een prijs (heffing) op CO₂ zodanig dat de uitstoot een vooraf bepaald maximum niet overschrijdt.

Als vervolgstap bekijk ik of en in welke mate de verschillende motieven en doelen strijdig met elkaar zijn dan wel elkaar juist versterken, uitgaande van een denkbare beleidsmix die voldoende effectief is om het probleem op te lossen.

Onderstaande kruistabel geeft een ruwe inschatting op basis van 'expert judgement':

Beleid tav → Effect op:	Voorraden	Voorz.z.h.	Kosten	Kansen	Klimaat
Voorraden		0	0/+	0/+	-
Voorz.z.h.	+		+	+	0/-
Kosten	+	0		0/+	-
Kansen	0	0	0/+		0/+
Klimaat	-	-	-	0/+	

Het totale beeld is dat klimaatbeleid een aparte positie inneemt. De overige motieven/doelen zijn nog wel redelijk met elkaar te verenigen (neutraal of enige synergie). Monolithisch beleid gericht op een van die doelen of de combinatie ervan kan het klimaatprobleem niet oplossen, maar versterken de problematiek juist. Een kansenbenadering kan enigszins verzachtend werken, maar de klimaatwinst door innovaties wordt opgegeten door volumegroei en reboundeffecten als er niet een hard plafond voor klimaatmissies is.

Omgekeerd is een (streng) klimaatbeleid niet bevorderlijk voor voorraadbeleid, voorzieningszekerheid en kostenbesparing, maar kan wel bijdragen aan kansen en innovatie. Al valt bij dit laatste punt nog wel te beargumenteren dat klimaatbeleid wellicht niet zozeer meer en snellere innovatie en kansen geeft als wel de innovaties in een andere richting stuurt.

2.3. Hom of kuit

Hoewel de pleitbezorgers van een snelle energietransitie de strijdigheid van doelen en motieven nogal eens maskeren om hun punt te maken, lijken de tegenstrevers haarfijn aan te voelen dat klimaatbeleid vooral bedreigend is voor de motieven die zijn hoog in hun vaandel hebben staan. Voor wie die percepties in hun rauwe, ongekuiste vorm wil waarnemen is het blog De Dagelijkse Standaard (www.dagelijksestandaard.nl) verplichte kost, meer nog dan Elsevier en De Telegraaf, waar al een vernislaag van journalistiek en redactie over de diepgewortelde weerzin tegen transitie en klimaatbeleid is gekwast. De Dagelijkse Standaard fulmineert voortdurend tegen klimaatbeleid, windmolens, biomassa, zonne-energie en hun voorvechters: klimaatwetenschappers, milieuorganisaties en linkse politieke partijen. Niet voor niets richten de *Merchants of Doubt* hun pijlen vooral op de klimaatwetenschap, en niet op bijvoorbeeld geologen die schattingen maken van fossiele energievoorraden, of op economen die inzichten aanreiken waarmee de marktwerking kan worden verbeterd. Niet voor niets bestaat er zoiets als klimaatscepsis, terwijl voorraadscepsis, voorzieningszekerheidscepsis of economische-efficiencycepsis niet in de woordenboeken voorkomen.

Bovenstaand gedachte-experiment dwingt ook de voorstanders van een verandering van de energiehuishouding ertoe duidelijkheid te geven over de nagestreefde motieven. Waarom pleit u eigenlijk voor zonne-energie en windturbines? En waarom bent u tegen CCS en kernenergie? Hoe denkt u eigenlijk met uw toekomstbeeld voor ogen de zorgen van uw opponenten te adresseren, zoals voorzieningszekerheid en betaalbaarheid? En

hoe gaat u tijdens het veranderingsproces om met belangen als deze daadwerkelijk door uw voorstellen worden geschaad? Bijvoorbeeld: diverse scenario's die een op hernieuwbare bronnen gebaseerde energiehuishouding in Europa in 2050 postuleren veronderstellen dat alle kolencentrales dan gesloten zijn. Maar er zijn er die nu nog in aanbouw zijn en dan nog niet economisch afgeschreven zijn. Hoe wordt de eigenaren dan tegemoetgekomen?

Het tot nu toe bewust wat vaag en ongedefinieerd gehouden idee van de energietransitie als 'mandje met eindbeelden' waar ieder wel een motief van zijn gading vond, heeft in de beginfase onmiskenbaar beweging gebracht. Maar de weerstand is gegroeid, het speelveld is veranderd, en de transitie is in een andere fase beland. Dat dwingt tot hom of kuit ten aanzien van de motieven en de maatregelen die daarbij worden voorgestaan of afgewezen, ook van de zijde van de pleitbezorgers van de energietransitie.

Duizend bloemen

Aan de hand van de verschillende motieven voor de energietransitie en hun synergieën en strijdigheden kan worden begrepen waarom de energietransitie loopt zoals hij loopt.

De energietransitie als 'beweging' van onderaf (*bottom-up*) is in volle gang. Duizend bloemen bloeien: overal en nergens worden duurzame initiatieven genomen. Plannen en projecten voor zonnepanelen, elektrische voertuigen, recycling, lokale energiebedrijven en noem maar op, schieten uit de grond als krokussen in de lente. Het moet gezegd worden: de beweging naar duurzaamheid van onderaf is enthousiast, gemotiveerd en professioneel (Hawken, 2008).

Maar de 'top-down'-support blijft uit: sturing en randvoorwaarden die bovenlangs worden vastgelegd, zoals internalisatie van maatschappelijke kosten. Deze blijft beperkt, bestaande stimuleringsregelingen worden afgebouwd, verschillende nieuwe basislastcentrales worden uit de grond gestampt die de *businesscase* voor duurzame energie ondermijnen (Van Soest & Wiltink, 2009). Het speelveld voor duurzame energie is en blijft ongelijk (De Vries, 2008), (De Groene Zaak, 2011).

De energietransitie als beweging wordt door de zittende machten gedoogd zolang deze niet wezenlijk aan de belangen knaagt. De energietransitie als beweging is toelaatbaar als deze past in het denkraam van het neoliberalisme: het staat burgers en bedrijven vrij initiatieven te nemen voor zonnedaken, windturbines en besparingsprogramma's, maar zodra er overheden aan te pas moeten komen wordt het tricky: overheidsinterventies om de energietransitie verder te helpen, in het bijzonder als het gaat om opties die bedoeld zijn om de uitstoot van CO₂ te verminderen, passen juist niet in dat neoliberale denkkader (zie Drie verhalen in een plot, blz. 20 en verder).

Macht en invloed

En daar zit precies de kneep: als structurele of systemische veranderingen uitblijven, kan een beweging bottom-up, hoe sterk ook, nooit een economie opleveren die binnen de grenzen van de veerkracht van de mondiale ecosystemen blijft, of meer specifiek: een economie waarin de uitstoot van CO₂ zodanig beperkt wordt dat de CO₂-concentratie een waarde van pakweg 450 ppm niet zal overschrijden (Rockström & al., 2009), (Van Egmond, Van Soest, & Bourbon de Parme, 2009), (Benckroun & Ray Chaudhuri, 2011).

De beweging van onderaf is inspirerend, bemoedigend, hoopgevend – maar ze smoort in ineffectiviteit als ze er niet in slaagt het groeiende belang om te zetten in macht en invloed waarmee het speelveld top-down wordt rechtgetrokken.

En juist op dit vlak is de weerstand groot en de hindermacht sterk. Het citaat van Machiavelli is actueler dan ooit: vernieuwing maakt degenen die belang hebben bij de status quo tot actieve vijanden, terwijl de nieuwe belangen zich nog maar beperkt manifesteren.

3. Twijfel doet leven

3.1 Tabak van watermeloenen

Hoe kan het dat wetgeving over roken, eerst actief roken en later passief of meeroken, zo lang uitbleef terwijl de wetenschap al lang en breed in beeld had hoe schadelijk roken is voor de volksgezondheid? Hoe kan het dat vele jaren werd gearzeld met maatregelen tegen verzuring, tegen het groeiende gat in de ozonlaag? Hoe kan het dat vooral Republikeinse senatoren in de Verenigde Staten zoals James Inhofe en Fred Upton bij hoog en bij laag beweren dat de gemiddelde temperatuur op aarde sinds 1998 is gedaald, en dat er nog geen spoor van bewijs is dat klimaatverandering menselijke oorzaken heeft? Bij de preselectie van de Republikeinse senaatskandidaten gold bij de laatste verkiezingen klimaatontkenning als een pre.

Naomi Oreskes en Erik Conway, wetenschapshistorici aan de Universiteit van San Diego respectievelijk California Institute of Technology, doken 5 jaar lang in rapporten, verslagen, notulen, studies, correcties op concepten, enzovoorts, en schreven een monumentaal boek: *Merchants of Doubt – How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (Oreskes & Conway, 2010). Strategieën en tactieken van de ondermijningsbeweging werden al eerder gedocumenteerd (McCright & Dunlap, 2000), (Dunlap & McCright, 2010), (Michaels, 2008), maar niet zo diepgravend en systematisch als Oreskes en Conway dat deden in hun magnum opus.

Dat is ook de reden om hier uitvoerig op de tabaksstrategie in te gaan: om de hindermacht die vandaag de dag in energietransitie en klimaatbeleid wordt uitgespeeld te kunnen herkennen, en de *top-spin* uit die hoek te kunnen tegengaan met effectieve *back-spin*. Dat is nodig: we zijn, in elk geval in Nederland, betrekkelijk naïef met dergelijke tegenlobby's omgegaan, door de tegengeluiden op te vatten als authentieke opinies in plaats van als een top van een lobby-ijsberg, waarvan bovendien al een jaar of 10 geleden werd vermoed of gehoopt dat het om een achterhoedegevecht zou gaan. Ik herhaal daarom Cruyff: je gaat het pas zien als je het door hebt. De tegenkrachten tegen klimaatbeleid en energietransitie zijn veel sterker dan de voorstanders hiervan altijd dachten, de campagnes zijn veel beter georganiseerd en gefinancierd dan werd gemeend, en veel effectiever dan iemand destijds voor mogelijk hield.

Drie verhalen in een plot

In de ondermijningsbeweging komen drie verhaallijnen in een enkel plot bij elkaar. De eerste verhaallijn is die van een aantal gelauwerde wetenschappers die zich tegen de tegen de nieuwe milieu- en gezondheidswetenschappen gingen verzetten. De tweede gaat over enkele industrietakken die door nieuwe wetenschappelijke inzichten in het beklagdenbankje kwamen te staan en die hun belangen in gevaar zagen komen. De derde verhaallijn is het relaas van een vileine maar razend knappe lobbycampagne.

Het achterliggende motief is telkens een neoliberal-conservatieve ideologie en de daarmee verbonden economische belangen: De Idee van vrije marktwerking, die in zijn utopistische varianten niet alleen als middel wordt gezien (efficiënte allocatie van schaarse middelen), maar als moreel superieur doel geldt. Hans Achterhuis laat dit zien

aan de hand van de in de VS ongekend invloedrijke denkster Ayn Rand en haar sleutelroman *Atlas Shrugged* (Achterhuis, 2010), zie kader Ayn Rand's Objectivisme. *Atlas Shrugged* is al decennia lang het best verkopende boek in de Verenigde Staten.

Op grond van deze morele superioriteit heiligt het doel de middelen, en mag wetenschap die niet in die kraam te pas komt worden uitgemaakt voor *bad science* of *junk science* (verhaallijn 1), is lobby voor specifieke belangen geen lobby voor specifieke belangen maar ijveren voor het algemeen belang (verhaallijn 2), en is het ondermijnen van wetenschap en wetenschappers geen lobbycampagne, maar het evenwichtig informeren van het publiek (verhaallijn 3).

Ayn Rand's Objectivism

Objectivism is a philosophy defined by the Russian-American philosopher and novelist Ayn Rand (1905–1982). Objectivism holds that reality exists independent of consciousness, that human beings have direct contact with reality through sense perception, that one can attain objective knowledge from perception through the process of concept formation and inductive and deductive logic, that the proper moral purpose of one's life is the pursuit of one's own happiness or rational self-interest, that the only social system consistent with this morality is full respect for individual rights, embodied in *laissez faire* capitalism, and that the role of art in human life is to transform man's widest metaphysical ideas, by selective reproduction of reality, into a physical form—a work of art—that he can comprehend and to which he can respond emotionally.

Bron: Wikipedia

In deze denktrant is overheidsingrijpen volstrekt uit den boze.

Als economische theorie staat deze opvatting lijnrecht tegenover bijvoorbeeld de analyse en remedies van onder meer Mancur Olsen e.a. (Olsen, 1965) die analyseert dat als iedereen uitsluitend zijn eigenbelang nastreeft, publieke goederen niet worden beschermd of geproduceerd, omdat deze zoals dat heet ondeelbaar en niet-uitsluitbaar zijn. De mogelijkheid dat lifters of *free-riders* gratis gebruik maken van publieke goederen zonder aan de productie ervan mee te betalen, ondermijnt de collectieve actie. Publieke goederen kunnen in deze benadering alleen maar worden gegarandeerd als een alle individuele belangen overstijgende speler, doorgaans de overheid, bindende regels stelt c.q. bindende financiering voor het publieke goed regelt. Natuur- en milieubescherming is bij uitstek zo'n collectief en publiek goed, waarvoor te beredeneren is dat duurzaamheid in de zin van eindeloos vruchtgebruik zonder in te boeten op het natuurlijk kapitaal niet realiseerbaar is tenzij bindende regels en/of bindende financiering wordt gerealiseerd. Het leerstuk van het *prisoner's dilemma* in de speltheorie leidt tot vergelijkbare conclusies.

Maar het objectivisme is meer dan een economische theorie, zoals Achterhuis laat zien: het is een utopische filosofie, een heilsleer met volgelingen, waaronder beroemde zoals Alan Greenspan, die als voorzitter van de FED jarenlang het Amerikaanse financiële beleid bepaalde. Niet toevallig is dan ook juist de morele superioriteit van het nastreven van het eigenbelang sterk in de financiële sector doorgedrongen. Onder meer de hoge bonussen worden met deze filosofie moreel gerechtvaardigd. De uitspraak van Goldman Sachs-topman Lloyd Blankfein over zijn rol in de financiële crisis spreekt boekdelen: "*I'm doing God's work*".

Het moge duidelijk zijn hoezeer de ideeën van Olsen en het sociaal dilemma indruisen tegen de op Ayn Rand's filosofie van het 'objectivisme' gebaseerde utopische vormen van het *laisser-faire* kapitalisme: daarin wordt overheidsingrijpen niet alleen eenvoudigweg afgewezen, maar het gaat verder: vanuit dit denkkader worden mogelijke redenen voor overheidsingrijpen zelfs niet gezien. Deze *kunnen* eenvoudigweg niet waar zijn, *omdat* ze het utopisch beeld van *laisser-faire* kapitalisme als moreel superieur maatschappelijk systeem ondermijnen. Concepten als *the commons* (gemeenschappelijke hulpbronnen, in Nederlands *meent*, *marke of gemeynt*) en *externe kosten* komen in het gedachtegoed van het objectivisme niet voor: alleen het individu en diens rechten worden gezien en erkend. Collectieve problemen, voor zover die er al zijn, komen in die visie voort uit onvoldoende consequent doorzetten van de vrijemarktprincipes (en het daarbij horende toekennen van private eigendomsrechten). Zie bijvoorbeeld de filosofie van het Property and Environment Research Centre, PERC: <http://www.perc.org/>, dat in lijn hiermee consequent spreekt over *free market environmentalism*.

In deze context ontstaat de speelruimte voor de *merchants of doubt*.

Een nieuwe koude oorlog

Oreskes en Conway analyseren hoe een aantal wetenschappers van naam en faam, vooral fysici die hun natuurkundige kennis hadden ingezet voor het Strategic Defense Initiative (SDI) van toenmalig president Ronald Reagan, na de koude oorlog hun pijlen richtten op de opkomende milieu- en gezondheidswetenschappen. Die wetenschappers, met Robert Jastrow, Frederik Seitz, Bill Nierenberg en S. Fred Singer als belangrijkste voorlieden, hadden zichzelf en 'hun' wetenschap vereenzelvigd met de strijd voor de vrijheid, met de strijd van het kapitalisme tegen de *evil empires* van het socialisme en het communisme.

De 'nieuwe' milieu-, gezondheids- en omgevingswetenschappen maakten de maatschappelijke gevolgen van de snel groeiende productie en consumptie zichtbaar, en maakten aannemelijk wat de oorzaken waren. Schadelijke stoffen in tabaksrook tasten de gezondheid op alle fronten aan; niet alleen zelf roken maar ook meeroken blijkt schadelijk te zijn. De chemie produceerde stoffen die de ozonlaag aantasten, het mechanisme erachter werd wetenschappelijk relatief snel opgehelderd. De uitstoot van zwavel- en stikstofverbindingen, vooral gerelateerd aan de verbranding van fossiele brandstoffen, leidt tot verzuring, met schade aan ecosystemen zowel aan de gezondheid als aan het cultuurhistorisch erfgoed als gevolgen. En de kooldioxide, die eveneens bij de verbranding van fossiele brandstoffen vrijkomt, is de hoofdoorzaak van de klimaatverandering die in de afgelopen decennia is opgetreden. Het mechanisme is in wezen al bekend sinds midden 19^e eeuw, dankzij wetenschappers als Fourier, Tyndall en Arrhenius.

In de 'nieuwe' wetenschappen en wetenschapsbeoefenaren vonden de SDI-fysici een nieuwe vijand toen het SDI-initiatief omviel. Immers, de consequenties van de nieuwe wetenschappelijke inzichten zou zijn dat de vrije markt *niet* alleen maar zegeningen zou brengen, maar dat de overheid misschien wel regulerend zou moeten optreden. Dat zou betekenen dat de milieubeweging met zijn krankzinnige ideeën aan de macht zou kunnen komen. Aanhangers daarvan werden (en worden nog steeds) watermeloenen genoemd: groen van buiten, maar rood van binnen: onder de dekmantel van milieubescherming in wezen uit op een socialistische of communistische agenda. U lacht erom? Op tal van blogs en fora, ook in Nederland, worden deze gedachten eindeloos onderstreept.

In de ogen van de SDI-fysici *konden* de nieuwe wetenschappen niet waar en juist zijn, hier moest wel sprake zijn van *bad science* of *junk science*, en ze gingen zich met man en macht, en met alle politieke invloed die ze in de koude-oorlogstijd hadden verworven, tegen de milieuwetenschappen verzetten.

Fred Singer is nog steeds actief als beroepsontkenner, de andere genoemde heren zijn overleden, maar inmiddels vervangen door een heel bataljon aan als experts vermomde twijfelzaaiers zoals de halve familie Idso (Craig, Keith en Sherwood), de eloquente paljas en zich ten onrechte 'Lord' noemende Christopher Monckton of Brenchley, een rij emeritus hoogleraren en voorts een aantal research fellows van conservatieve denktanks die voortdurend als contraire klimaatdeskundige worden opgevoerd.

Zwaar weer

De tabaksindustrie, en later andere industrietakken als de chemie en de energie-industrie, kwam in de jaren '60 en '70 in toenemende mate in zwaar weer door de zich snel opstapelende wetenschappelijke studies die de verbanden tussen industriële activiteiten en hun producten en gezondheids- respectievelijk ecologische gevolgen aantoonde. Al in een vroeg stadium was het de tabaksindustrie duidelijk dat de wetenschap het gelijk vermoedelijk aan zijn zijde had. De remedie, bedacht door enkele public relations-giganten als Hill and Knowlton en de Weinberg Group, en topspindoctor Frank Luntz, was even simpel als effectief: het ondermijnen van de geloofwaardigheid van de achterliggende wetenschap en de betreffende wetenschappers (Michaels, 2008)(Oreskes & Conway, 2010)(Hoggan & Littlemore, 2009).

Deze benadering paste wonderwel, en niet geheel toevallig, in de strategie die de Republikeinse partij zich had aangemeten, deels met hulp van dezelfde adviseurs als die welke voor de tabaksindustrie werkten: het versterken van de ideologische basis via tientallen denktanks en het bestrijden van die wetenschap die daarmee strijdig lijkt via de Republican War on Science (Mooney, 2005), en het met hulp van de conservatieve denktanks en hun research zodanig *framen*, letterlijk inkaderen, van het debat dat de oppositie voortdurend achter de feiten aanholt (Lakoff, 2004). Geert Wilders, bevriend met kopstukken van de Tea Party-beweging als Pamela Geller (let op haar blogtitel: *Atlasshrugs2000*), heeft de belangrijkste elementen van die strategie kennelijk met succes gekopieerd. Het succes van Wilders laat zien wat een doordachte *framing* van het debat vermag: het dwingt de andere spelers via het opgelegde raamwerk te debatteren, die dan automatisch in het defensief raken (tenzij ze zelf een superieure framing weten te vinden).

Rookgordijnen

De belangenbehartigers en PR-adviseurs van de bedreigde industrie wisten de voormalige SDI-wetenschappers op zoek naar nieuwe vijanden feilloos te vinden. In de combinatie werd de nieuwe lobbystrategie geboren. Vanaf dat moment werden letterlijk de wetenschappelijke rookgordijnen opgetrokken, via pseudowetenschappelijke campagnes die niets anders dan twijfel en daarmee uitstel als doel hadden.

Goed gefinancierde onderzoeksprogramma's hielden reguliere wetenschappers jarenlang van hun echte werk af door ze studiebeurzen te geven voor zijpaden en irrelevante onderzoeksvragen. Wél relevante studies werden in twijfel getrokken, evenals de uitvoerders ervan: *junk science* zou het zijn. Via selectief citeren (*cherry-picking*) uit de veelheid van bewijs, *spinning* (letterlijk een draai geven aan de betekenis, op een andere manier duiden van studieresultaten) en niet in de laatste plaats het positief *framen* van

roken en het negatief *framen* van maatregelen daartegen, kon effectief beleid 20, 30 jaar worden tegengehouden, hoewel de kennis over roken en gevolgen ervan al minstens zo'n periode buitengewoon overtuigend is.

Uit die tijd dateert ook het fenomeen *astroturfing*: wat ogenschijnlijk burgerinitiatieven zijn, blijken bij nader onderzoek ontwikkeld en gefinancierd te zijn door de tabakslobby. Het woord komt van *astroturf*, een merk kunstgras, als contrast met de echte *grassroots*-beweging. Dat gebeurt nog steeds, ook in Nederland: de Stichting Rokersbelangen en de Stichting Red de Kleine Horeca-Ondernemer zijn volgens Stivoro door de tabaksindustrie opgericht en betaald.

Hier kwamen de conservatief-neoliberale denktanks wederom van pas: deze denktanks met hun research fellows, senior scientists en visiting scientists (veelal uitgeleend door een andere bevriende denktank) boden de perfecte vlag van geloofwaardigheid voor studies en analyses waarin de verbanden tussen roken en gezondheidsschade in twijfel werden getrokken. En een vlag om de thematiek te *reframen*: roken is vrijheid, markt, eigen keuze, eigen verantwoordelijkheid; antirookmaatregelen zijn socialistisch, betuttelend, anti-markt.

Zogeheten echokamers werden bedacht: lege organisaties die niets anders doen dan beweringen van andere (lobby)bronnen herhalen en herhalen, net zo lang tot de berichten waar en juist lijken te zijn, en ook tot de reguliere media doordringen. Vooral vandaag de dag, met internetgebaseerde media die volop ter beschikking staan, is het uiterst gemakkelijk een echokamer te maken.

Het bekende conservatieve weblog De Dagelijkse Standaard is zo'n klimaattechokamer, die op zijn beurt veelvuldig materiaal vertaalt en herhaalt van andere echokamers, zoals het Europäisches Institut für Klima und Energie, EIKE. Dat blijkt bij nader onderzoek geen instituut te zijn, maar slechts een website, een postbus en een telefoonnummer. De president van EIKE, dr. Holger Thuss, is tevens president van CFACT Europe, een dochter van de Amerikaanse denktank Committee for a Constructive Tomorrow, CFACT, medegefinancierd door o.a. Chevron en ExxonMobil, alsmede een serie particuliere stichtingen zoals de Cathage Foundation en de Scaife Foundation (Gulf Oil, Alcoa en andere industriebelangen).

Op dezelfde wijze zijn tal van andere conservatieve Denktanks direct en/of via verschillende Foundations door olie-, kolen, elektriciteits- en mijnbouwbelangen gefinancierd, en veelal ook opgericht. Het gaat om totaal honderden miljoenen dollars. Het in Nederland onbekende Koch Industries (jaaromzet 100 miljard dollar) is tegenwoordig een van de grootste financiers van de neoliberale denktanks, antiklimaatcampagnes, en de Tea Party-beweging. Veel van dergelijke gegevens zijn via www.sourcewatch.org in kaart gebracht. Voor het transparant maken van Europese lobby's die onder de radar proberen te blijven is www.corporateeurope.org opgericht. Die organisatie analyseerde in december vorig jaar zo goed en zo kwaad als dat ging – veel geldstromen zijn intransparant – de financiering van de Europese klimaatontkenningsmachinerie. Koch Industries heeft zijn financiële tentakels inmiddels ook uitgestrekt naar Europa. Volgens CAN Europe sponsoren verschillende Europese bedrijven op hun beurt klimaatsceptische senatoren in de VS (Climate Action Network Europe, 2010): Lafarge, GDF-Suez, Eon, BP, BASF, Bayer, Solvay, en Arcelor-Mittal worden met name genoemd.

3.2. Koning van Wezel in klimaat- en transitiebeleid (-leid –leid)

Verkleedpartijen en framing

Op deze basis ontwikkelde de tabaksindustrie een lobbyconcept dat met ongemeen succes werd en nog steeds wordt toegepast, niet alleen op tabak en roken, maar ook op andere issues: chemie en aantasting van de ozonlaag, elektriciteitsproductie en verzuring, en inmiddels ook volop op het onderwerp klimaatverandering en gebruik van fossiele brandstoffen.

Twee elementen van die ondermijningsstrategie zijn bijzonder slim en effectief. Het eerste: de verkleedpartij van de belangen. Het blijkt bijzonder lastig te achterhalen dat klimaat- en transitieondermijnende beweringen met financiële support van belangen zijn geproduceerd, in plaats van belangeloos door generiek gefinancierde onderzoekers. Daarmee samenhangend is het beeld nog verder op zijn kop gezet, en worden wetenschappers wier financiering onafhankelijk is van de uitkomsten van hun research als belanghebbend en een eigen politieke agenda nastrevend weggezet. Een complete Umwertung aller Werte: lobby's worden vermoed als onafhankelijke expertise, belangeloze waarheidsvinding wordt als manipulatie en bedrog aan de schandpaal genageld; private belangen verkleden zich als algemeen belang, publieke belangen worden als idealistisch, naïef of zelfs socialistisch en communistisch terzijde geschoven.

Het tweede: de succesvolle *framing* van het debat, waardoor na verloop van tijd zelfs de oorspronkelijke tegenstrevers meegezogen worden in het nieuw neergezette denkkader. Voorbeeld: een organisatie als Stivoro moest ten dele meegaan met het *frame* 'we lossen het samen wel op, harde maatregelen zijn betuttelend' op straffe van verlies aan middelen om confronterende campagnes te voeren die hun effectiviteit, in tegenstelling tot de *softe* benadering, hadden bewezen (ITC, 2010).

Linguïst Lakoff constateert (Lakoff, 2004): "It is a general finding about frames that if a strongly held frame doesn't fit the facts, the facts will be ignored and the frame will be kept".

Als roken wordt geassocieerd met vrijheid, eigen keuze en verantwoordelijkheid ('roken moet mogen', 'we lossen het samen wel op') en niet-roken met betutteling en overbodige staatsbemoeienis, en met het wegpesten van kleine horecaondernemers/hardwerkende Nederlanders, dan wordt zo'n *frame* bepalend voor de algemene kijk op de discussie, de communis opinio, de opvattingen van Wakker Nederland. Feiten over roken ketsen dan af als druppels water op een eend. Feiten over klimaatverandering of over de maatschappelijke baten van de energietransitie passen niet binnen het neoconservatieve denkkader, en worden rigoureuus afgewezen. Wetenschappelijke kennis is niet meer maatgevend, het wereldbeeld kleurt de kennis en bepaalt wat als waar en juist wordt aanvaard en wat niet.

Sceptis in de beleidsarena

De klimaatsceptis is inmiddels volop in de besluitvorming doorgedrongen. Parlementariërs flirten openlijk met sceptische argumenten, sommigen nemen ronduit de positie van ontkenner (denialist) in. Dat lijkt te gelden voor de hele PVV, met Martin Bosma en Richard de Mos in de frontlinie, maar ook binnen de VVD is er een stroming die met

klimaatverandering en klimaatwetenschap weinig op lijkt te hebben, en die nader onderzoek bepleit bij de eerste de beste sneeuwbuï, alsof sneeuw niet meer zou kunnen voorkomen in een opwarmende wereld.

In verschillende vooral energie-intensieve bedrijfstakken was het tot voor kort niet politiek correct twijfel over klimaatverandering naar voren te brengen, maar door de veranderende politieke context kan nu op semibesloten bijeenkomsten gezegd worden wat eerst onder tafel moest blijven.

Hooggeplaatste ambtenaren krijgen instructies minder vaart te maken met mitigatie- en adaptatiemaatregelen: het zal immers allemaal wel los lopen met die klimaatverandering. Het construct van de energietransitie (interdepartementale directie, Regieorgaan, diverse platforms, budgetten, een agenda, menskracht) is inmiddels vakkundig gedemonteerd (zie het parallelle essay dat Jan Rotmans voor de Raad Leefomgeving en Infrastructuur schrijft; zie eerder (Hisschemöller, 2008)). In beleidskringen weerklinken de liederen die op het internet rondzingen: windmolens draaien niet op wind maar op subsidie –idie – idie, windmolens besparen geen CO₂ (–wee –wee), kernenergie is goedkoop (–koop – koop).

Inmiddels heeft Nederland zijn algemene klimaatdoelstellingen en de doelen voor duurzame energieopwekking en -besparing neerwaarts bijgesteld, en de gereedschapskist van de overheid, die toch al mager gevuld was, wordt in rap tempo verder leeggehaald. Ook bewezen effectieve en economisch efficiënte instrumenten als de fiscale groenregeling worden afgebouwd; als gevolg daarvan zullen verschillende groene instellingen hun deuren sluiten.

Het Nederlandse energie- en klimaatframe

Zie hier in een notendop de ingrediënten van het effectieve denkraam dat in de afgelopen jaren rond klimaat en energietransitie is opgebouwd, en dat nu met succes in de beleidsarena's is overgenomen.

Het is een overwegend *reactionair* denkpatroon, dat zich afzet tegen de successen die de 'duurzaamheidsbeweging' de afgelopen jaren heeft bereikt, en de invloed die zij kennelijk heeft verworven.

Het is bij tijd en wijle ook een *rancuneus* frame, waar elementen van wraak op die beweging en haar resultaten in meespelen (Geen oog voor toekomstige generaties, interview met Jan Paul van Soest, 2010).

En het heeft, tenslotte, ook nostalgische elementen, een verlangen naar de goede oude tijd van de Gouden Eeuw (de 'VOC-mentaliteit' waar premier Balkenende destijds op doelde) en naar de periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, toen iedereen eensgezind de handen uit de mouwen stak en de Economie nog gewoon kon Groeien zonder dat er zeggekorfslakken, kamsalamanders en korenwolven dwarslagen.

Voor wat betreft de energievoorziening is in grote lijnen dit het beeld:

- De vrije energiemarkt moet zijn werk doen
- De overheid kiest geen opties of technologieën
- Nederland is fysisch-geografisch een aantrekkelijke vestigingsplaats voor kolencentrales (koelwater, logistiek)
- Nederland heeft economisch goede mogelijkheden stroom naar de ons omringende landen te exporteren

- De CO₂-uitstoot van (nieuwe) energiecentrales is geen probleem, dat wordt door de internationale emissiehandelsmarkt geregeld
- De Nederlandse energie-intensieve industrie heeft goedkope stroom nodig
- Kolen- en kerncentrales leveren goedkope stroom, kerncentrales bovendien CO₂-vrij
- Subsidies zijn uit den boze, ze maken de ondernemers lui en verstoren de markt
- Duurzame energie is te duur, en zal vanzelf wel op de markt komen als de prijzen zijn gedaald
- Duurzame energie bespaart geen CO₂, achter elke wind- of zon-MW moet een kolen- of gascentrale staan die ook door blijft draaien als het niet waait of de zon niet schijnt
- Biomassa gaat ten koste van kostbare landbouwgrond of natuur, dat moeten we niet willen
- Windmolens vervuilen het landschap
- CO₂-opslag is niet nodig, kost extra energie, is duur en er is geen draagvlak voor
- Er zijn tal van initiatieven voor duurzame energie, de overheid moet die initiatieven niet verstoren
- Door een snelle energietransitie prijst Nederland zich uit de markt

Wat klimaat betreft is dit grosso modo het beeld:

- De klimaatproblematiek wordt sterk overdreven
- Alarmistische wetenschappers hebben belang bij doembeelden
- Klimaatwetenschappers zijn niet betrouwbaar
- Het staat lang niet vast dat CO₂/de mens de oorzaak is; de onzekerheden zijn groot
- Er zijn tal van wetenschappers die het niet met het IPCC eens zijn
- Er zijn wel meer doemscenario's geweest, de vindingrijke mens lost de problemen wel op
- Laat de markt zijn werk doen, dan wordt energie vanzelf duur en neemt de CO₂ af
- De technologie lost het wel op
- Zure regen was ook een hoax
- Het sneeuwt in de winter, er is geen klimaatprobleem
- De opwarming is in 1998 gestopt
- Voor zover er een klimaatprobleem is, moet dat internationaal worden opgelost
- Nederland kan maar weinig doen, vooruitlopen is economische zelfmoord, Nederland is geen eiland
- Benadruk liever de kansen die klimaatverandering met zich meebrengt dan de problemen
- We hebben internationaal afgesproken dat de temperatuurstijging tot 2 graden beperkt blijft
- De enige die beter worden van emissiehandel zijn Al Gore en Goldman Sachs
- Adaptatie is maar beperkt nodig, het loopt immers niet zo'n vaart met de opwarming

Merk op dat ingrediënten (subframes) van het overall-frame niet onderling consistent (hoeven) zijn. De uitspraak dat de markt kiest, niet de overheid, kan net zo gemakkelijk worden gedaan als de uitspraak dat het kabinet inzet op kernenergie. Het idee dat er geen of amper een klimaatprobleem is wordt net zo makkelijk naar voren geschoven als het punt dat kernenergie CO₂-vrije stroom produceren.

Bovenstaand denkmodel is het publieke debat gaan domineren, en wordt inmiddels vertaald in een rigoureuze herziening van het energie- en klimaatbeleid.

Ik durf zelfs te beweren dat de voorvechters van scherp klimaatbeleid en energietransitie langzamerhand worden meegezogen in het *frame* van de hindermacht. Dat de kans inmiddels zo goed als nihil is dat de opwarming onder de twee graden blijft (Anderson & Bows, 2011) is taboe - dat is 'doemdenken'. Het is niet meer gewenst om de verwachte ontwrichtende gevolgen van klimaatverandering te benoemen - nee, de kansen moeten worden benadrukt. Dat de wereldeconomie voor verschillende aspecten de veerkracht van de mondiale ecosystemen ruimschoots heeft overschreden (Rockström & al., 2009) wordt liefst verzwegen.

Het is zoals gezegd ondenkbaar dat een transitie *bottom-up*, met alle prachtige, geïnspireerde en gemotiveerde initiatieven en plannen die er zijn, de economie binnen Rockströms natuurgrenzen kan persen als niet *top down* tot krachtige maatregelen wordt besloten: quota en/of beprijzing (Benckekroun & Ray Chaudhuri, 2011).

Hiermee wordt het probleem van het type lobby à la de tabaksindustrie duidelijk: doel en werkwijze van deze lobbystrategie leiden ertoe dat het onderscheid tussen lobby en wereldbeeld en tussen private en publieke belangen vervaagt. Na verloop van tijd is in de brij van desinformatie, halve waarheden, oprechte zorgen, *spinning* en *framing*, en eindeloze recirculatie van (des)informatie via de blogosfeer en talloze echokamers niet meer te achterhalen welke boodschap van welke afzender afkomstig is, welke belangen deze afzender heeft, en wat waar en waarachtig is en wat gemanipuleerd is en verdraaid. Formeel moet in de klassieke public relations en public affairs-ethiek, vastgelegd in een duidelijke code, altijd worden aangegeven voor wie de public affairs-adviseur werkt en welke belangen hij dient. Die eisen zijn in de op *framing* en intransparantie gebaseerde lobby à la tabaksindustrie losgelaten. Daardoor is vrijwel niet meer te traceren welke belanghebbenden welke onderdelen van het *frame* hebben aangeleverd.

De arbeider die eind 19e eeuw zijn klomp in de machine stak kon nog worden gevonden en gestraft. Met een groep arbeiders die collectief sabotageacties inzetten was dat al een stuk moeilijker. De saboteurs van klimaatbeleid en energietransitie zijn vrijwel niet meer individueel aan te wijzen en door *naming & shaming* aan te spreken.

Alleen omgekeerd kan nog worden vastgesteld dat het huidige dominante anti-transitie- en anti-klimaatbeleidsframe een aantal specifieke belangen bijzonder goed uitkomt: de grote energiemaatschappijen, de energie-intensieve industrie, hun belangenorganisaties niet te vergeten, waarvoor de belangen van het traagste lid doorgaans maatgevend zijn, alsmede de vrijemarktutopisten en politiek-conservatieve stromingen die in denken zowel als belangen nauw met dit *frame* verweven zijn. Niet voor niets adviseren de campaigners die de tabakslobbystrategie hebben uitgedacht even gemakkelijk andere industrietakken, en hebben ze als campagne-ideologen een stevige invloed in de Republikeinse partij.

De samenvloeiing van de verhaallijnen van utopisch liberalisme, van private belangen die zich in hun voortbestaan bedreigd weten, en van verborgen maar razend effectieve public-affairstechnieken hebben in resonantie met de media en de publieke opinie het Monster Trotteldrom gecreëerd (Toonder, 1964): het brede publiek verliest het zicht op zijn eigen algemene belangen en vernietigt ze zonder zelf in de gaten te hebben de dader te zijn.

3.3 Schieten in eigen voet

De consequenties van de groeiende invloed van het anti-klimaat- en anti-transitieparadigma zijn, in elk geval voor Nederland, niet misselijk. Op tal van indicatoren en indices is Nederland in de achterhoede terechtgekomen. Dat is uiteraard niet iets van de laatste maanden. Hoewel het evident is dat het kabinet-Rutte in tegenstelling tot het vorige kabinet het beschreven reactionaire energie- en klimaat*frame* omarmt, is de neerwaartse beweging op de scorelijsten al langer geleden ingezet, in elk geval aan het begin van het achtjarig tijdvak-Balkenende (Van Soest, 2010). En hoewel het laatste kabinet-Balkenende de verduurzaming van de economie stevig uitdroeg, moet ook worden geconstateerd dat dit amper in harde beleidsmaatregelen heeft geresulteerd, maar hoofdzakelijk in zachte afspraken en convenanten die door het nieuwe kabinet even gemakkelijk weer konden worden weggewuifd.

Het opmerkelijke is dat Nederland niet alleen terrein verliest op het gebied van de duurzaamheid, maar ook op het terrein van innovatie en vestigingsklimaat.

Ik noem een paar scorelijsten.

Opvallend is de lage positie op de Yale University Environmental Performance Index (<http://epi.yale.edu/>), waar Nederland de 47^e (van de 163) plek inneemt. Op de SSF-index is de score niet veel beter: 35^e van de 151 (<http://www.ssfindex.com/results-2010/ranking-all-countries/>).

De Boston Consulting Group (Boston Consulting, 2010) noemde het Nederlandse investeringsklimaat voor duurzame energie het slechtste van Europa. Ernst & Young (waar sinds kort oud-premier Balkenende partner is) laat zien dat Nederland zijn positie als aantrekkelijk land voor duurzame innovaties is kwijtgeraakt en nog steeds terrein verliest in de vergelijking met de meeste andere landen (Ernst & Young, 2011).

Op algemeen innovatiegebied kachelt Nederland eveneens achteruit; de Kennis en Innovatie Foto 2011 (KIA, 2011) analyseert dat op het gebied van innovatie in de EU alleen Spanje slechter scoort dan ons land.

Dat leidt tot de paradoxale conclusie dat het neoliberale-reactionaire denkraam zichzelf in de voet schiet: waar het uit is op economische groei in de klassieke zin van het woord (groei van de productie en consumptie, BBP-groei) door versterking van marktwerking, is de resultante stagnatie. Ook in de lijsten van landen gerangschikt op BBP-groei scoort Nederland opmerkelijk laag.

Is deze achteruitgang het resultaat van bewuste hindermacht en lobby? Nee, dat niet. Maar wel valt te constateren dat het dominant geworden en rondzingende anti-klimaat- en anti-transitie*frame* heeft geresulteerd in een set beleidsmaatregelen die de bestaande belangen goed uitkomen, en die de nieuwkomers op achterstand houden. Met een achteruitboerend Nederland als gevolg.

Is te begrijpen hoe het komt dat er sprake is van niet alleen ecologische achteruitgang maar ook van achteruitgang met economie en innovatie, in vergelijking met tal van andere landen?

Voor het antwoord moeten we terug naar de tegenstelling tussen Ayn Rand en Mancur Olsen die eerder aan de orde kwam.

Klimaatverandering, verlies aan biodiversiteit, verzuring van oceanen en andere grootschalige verstoringen van ecologische 'sleutelprocessen' en natuurlijke hulpbronnen die de natuurlijke veerkracht van de aarde bepalen (Rockström & al., 2009), zijn allemaal voorbeelden van publieke, collectieve belangen die, aldus Olsen, niet door het nastreven van eigenbelang, zoals bepleit door Rand, worden beschermd of geproduceerd, maar die slechts door samenwerking en (bindende) afspraken zijn te garanderen. Deze natuurlijke publieke goederen hebben niet alleen een waarde op zichzelf, waarover te twisten valt, maar zeker zo belangrijk: ze zijn het natuurlijk substraat waarop economieën kunnen gedijen. Interen op het natuurlijk kapitaal leidt als vanzelf tot toenemende economische schade: voor functies die anders 'gratis' door de natuur werden geleverd moet de economie nu zelf opdraaien, gebruik van schaarser wordende natuurlijke hulpbronnen wordt steeds kostbaarder, de schadeposten ten gevolge van bijvoorbeeld aan klimaatverandering gerelateerde weersextremen nemen toe.

Omgekeerd geldt dat bedrijven die innovatieve antwoorden vinden op de ecologische achteruitgang, en die hun *resource productivity* (toegevoegde waarde per eenheid ingezette natuurlijke hulpbronnen) sterk weten op te voeren, een sterkere concurrentiepositie krijgen dan hun tegenspelers die niet zo'n strategie volgen. Te verwachten is dan ook dat landen die een actief beleid voeren om hun economieën te verduurzamen eveneens beter scoren dan landen die een midden- of achterhoedepositie innemen in milieu-, natuur-, klimaatbeleid. Die tendens is de afgelopen jaren ingezet, en vindt nu in het huidige kabinetsbeleid dat sterk leunt op het anti-klimaat- en anti-transitieframe zijn (voorlopige) culminatie.

Ayn Rand zal grinniken in haar graf: in haar analyse, zoals in menig utopie, gaat een periode van *Verelendung* aan het bereiken van het Beloofde Land vooraf, doordat de mensheid de zaligmakende theorie nog niet volledig durft te aanvaarden.

Mancur Olsen fronst postuum zijn wenkbrauwen.

Niccolò Machiavelli had het allemaal al aan zien komen.

Deel II: Newton's wetten in transitie

1. Newton's wetten in transitie

De transitie naar een duurzame energiehuishouding gaat, zacht gezegd, niet van een leien dakje. Onderzoeker Matthijs Hisschemöller wees daarop in 2008, in zijn essay *De lamentabele toestand van het energietransitiebeleid* (Hisschemöller, 2008), Jan Rotmans, geestelijk vader van het transitiedenken, plaatst anno 2011 een aantal kritische kanttekeningen bij de energietransitie.

In het eerste deel van dit essay stonden vooral de transitiebarrières centraal die worden opgeroepen door *percepties* van nut en noodzaak van transitie, sterk beïnvloed (*geframed*) door de combinatie van een actieve belangenlobby en neoliberal-utopisch denken. Via de technieken van *framing* en *echo's* nestelt zich vervolgens het anti-transitieverhaal in een deel van de publieke en politieke opinie. Zo vervaagt het verschil tussen de lobby voor private belangen en het dominante maatschappelijke en politieke vertoog (*discours*). In dit tweede deel van het essay ga ik in op de institutionele en organisatorische barrières, die de praktische voortgang van de transitie bepalen. Dat zijn zowel bewust opgeworpen blokken op de rails, maar meer nog: historisch gegroeide factoren die destijds op goede gronden zijn ingesteld, maar die in het licht van de transitie heroverweging behoeven.

De institutionele barrières zijn te *onderscheiden*, maar niet altijd klip en klaar te *scheiden* van bedoelde en bewuste sabotage. Het oogmerk is echter wel anders. De actieve hindermacht en lobby is er bewust op uit een stevig klimaatbeleid en een versnelling van de energietransitie de voet dwars te zetten. Bij institutionele barrières gaat het om tal van regels, regelingen, conventies, wetten en *incentives* die indertijd zijn ingesteld, niet met het oogmerk om de transitie te belemmeren, maar die inmiddels *de facto* wel zo uitwerken. Ze hadden destijds een rationale, die in de loop van de tijd niet, om begrijpelijke redenen, telkens ter discussie werd gebracht. Ze worden niet gemakkelijk als belemmeringen herkend, laat staan erkend, ook niet door de promotoren van energietransitie. Ze zijn immers onderdeel geworden van het collectief onderbewuste: "tja, zo gaan de dingen nu eenmaal". Dergelijke wetten en regels zijn alleen als barrières waarneembaar voor wie door het *frame* van klimaatbeleid en energietransitie kijkt. Door het anti-transitie-*frame* gezien gelden ze immers welhaast per definitie niet als barrière. De percepties en weging van de verschillende motieven voor transitie bepalen immers in hoge mate of de institutionele belemmeringen ook als zodanig worden waargenomen, en of er bereidheid is ze dan aan te pakken. Wie overtuigd is van de zegeningen van een 'vrije' energiemarkt, heeft moeite met bijvoorbeeld een concept als externe kosten (schade die niet in de marktprijzen is verdisconteerd). En wie overheidsingrijpen welhaast per definitie als taboe beschouwt, zal zelfs *als* externe kosten op het netvlies staan, ook dan sterk aarzelen maatregelen te treffen. Misschien lossen de problemen zich via private transacties toch wel op? En als externe effecten als marktfalen moeten worden gezien - wie zegt dan dat de overheid wellicht niet nog ernstiger faalt dan de markt?

Incompatibele visies

In de discussie over hernieuwbare, intermitterende energie komt het bestaan van twee incompatibele visies scherp naar voren.

Vanuit het ene perspectief is een snelle omschakeling naar een duurzame, op hernieuwbare bronnen gebaseerde energiehuishouding zeer gewenst: de CO₂-emissies moeten worden teruggedrongen, de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen moet verminderen, voor zover inzet van fossiel nodig is kan dat dan het beste met gas als schoonste der brandstoffen, deze bron is bovendien ruimschoots voorradig en flexibel in te zetten. Sommige hernieuwbare bronnen zijn nu nog duur, maar door versnelde inzet zullen de kosten opmerkelijk dalen. Bovendien: het is maar welke kosten worden meegerekend. Qua maatschappelijke kosten zijn hernieuwbare bronnen nu al concurrerend, wetende dat de maatschappelijke kosten van de fossiele energiehuishouding nu niet in energieprijzen zijn verdisconteerd. Dit alles rechtvaardigt een actief beleid om hernieuwbare bronnen in de energiehuishouding binnen te fietsen. Duurzame energie, met zijn wisselende aanbod (intermitterend) doordat zon en wind niet altijd actief zijn, is het uitgangspunt, de fossiele energiehuishouding moet zich in de transitieperiode daar maar naar voegen. Dat kan ook: door flexibel inzetbaar gas zijn de pieken en de dalen geen probleem (Regieorgaan Energietransitie, 2008). De totale kosten van het systeem zijn lager dan van een overwegend op fossiele brandstoffen gebaseerde energiehuishouding (SEO, 2010). Op termijn, en zelfs tamelijk snel, is een volledige omschakeling naar duurzaam mogelijk, aldus recente studies van de European Climate Foundation en WWF/Ecofys.

Vanuit het andere perspectief gezien verliezen al deze overwegingen hun geldigheid. Vertrekpunten hier immers zijn de enorme welvaart die we ontleen aan het gebruik van fossiele brandstoffen, en het idee dat de (energie)markt zijn werk moet doen. Dat betekent vooral ook basislast (kolen- en kerncentrales) die tevens goedkope energie voor de zware industrie (chemie, procesindustrie, metaal) oplevert. Duurzame bronnen verstoren dit plaatje: ze zijn duur en verhogen daarmee de kosten van de energievoorziening, en per saldo leveren ze ook amper CO₂-winst omdat de fossielgestookte centrales hoe dan ook moeten blijven doordraaien om weer bij te springen als zon en wind wegvallen. Die technieken staan bovendien nog maar aan het begin van hun leercurve, ze komen vanzelf wel het energiesysteem binnen als ze zich tot concurrerende opties hebben ontwikkeld. R&D-geld in duurzaam is prima, maar ga alsjeblieft geen bakken subsidiegeld spenderen om hernieuwbaar nu al grootschalig in de markt te zetten.

Het beeld is duidelijk: vanuit de transitievisie belemmert de fossiele energiehuishouding de transitie naar duurzaam, de andere visie komt tot precies de tegenovergestelde conclusie.

Tweede wet van Newton

Er zijn verschillende categorieën belemmeringen voor (versnelling van) de transitie naar duurzaam. Ze zijn te begrijpen aan de hand van de natuurkunde van Newton, tweede wet:

$$F=m*a$$

oftewel kracht is massa maal versnelling (in een wrijvingsloze situatie). Met wrijving wordt het een tikje ingewikkelder: een wrijvingscoëfficiënt c duidt de weerstandskracht aan. Kracht en versnelling zijn zogeheten vectorgrootheden, die zowel een grootte als een richting hebben.

In dit simpele modelletje van de energietransitie is de versnelling a daarvan dus afhankelijk van kracht (grootte én richting) die op de massa (het energiesysteem) wordt uitgeoefend, en van de wrijving.

Voor de volledigheid alle drie de bewegingswetten van Newton, aan de hand waarvan zich de energietransitie laat analyseren:

1. De wet van de traagheid: Een voorwerp waarop geen resulterende kracht inwerkt, is in rust of beweegt zich rechtlijnig met constante snelheid voort.
2. Kracht verandert de beweging: De verandering van de beweging is recht evenredig met de resulterende kracht en volgt de rechte lijn waarin de kracht werkt.
3. Actie is reactie: Als een voorwerp A een kracht op een voorwerp B uitoefent, gaat deze kracht gepaard met een even grote, maar tegengestelde gerichte kracht van B op A.

P.C. Hooft liep met zijn uitdrukking, "*van een leyen dak*", kennelijk voor op Isaac Newton, die zijn bewegingswetten formuleerde toen Hooft al 40 jaar dood was: een leien dakje is zo glad (geringe wrijving), dat bij voldoende hellingshoek (de kracht uit Newton's wet) een steen gemakkelijk en versneld van het dak glijdt. Zoals gezegd, dat lijkt niet te gelden voor de energietransitie.

Newton en Hooft samen geven aldus de agenda voor dit deel van het essay:

- Wat zijn de krachten en welke richting werken ze op?
- Welke massa moet in beweging worden gebracht?
- Waar zit de wrijving?
- En tenslotte: hoe kan versnelling worden bewerkstelligd?

2. Een ongelijk speelveld

2.1 Zwakke krachten

De krachten ten faveure van de energietransitie zijn betrekkelijk zwak. Op macro-schaal wel te verstaan, de bottom-up-beweging is zonder twijfel levend en groeiende, maar die houdt zich nog wat afzijdig van de macro-parameters. En die zijn momenteel absoluut niet bevorderlijk voor versnelling van de transitie.

Belangrijke krachten voor transitie kunnen zijn:

- Belangen, waaronder niet in de laatste plaats financiële belangen
- Overtuigingen

Hoe hangt de vlag erbij?

2.2 Belangen pro fossiel

Het lijdt geen twijfel dat de belangen in de huidige fossiele energiehuishouding aanzienlijk groter zijn dan de belangen in het aandeel duurzaam daarin. Met op fossiele energie gebaseerde investeringen valt – getuige de koers van de grote energiemaatschappijen – ook nog aanzienlijk meer te verdienen dan met investeringen in duurzaam. De kosten van een op fossiel gebaseerde energiehuishouding zijn lager dan van een duurzame energiehuishouding – althans, voor de investeerder. Voor de samenleving als geheel ligt dat anders, maar de maatschappelijke (externe) kosten worden niet of nauwelijks doorberekend in de marktprijzen.

Sterker nog: wereldwijd gezien is er sprake van enorme *subsidies* aan het fossiele energiesysteem, ter omvang van jaarlijks meer dan 300 miljard dollar à 600 miljard dollar. De International Energy Agency IEA heeft daar onlangs op gewezen (IEA, 2010), en schat de subsidies op minstens 300 miljard, een eerdere analyse van het Global Subsidies Initiative GSI komt op minstens 600 miljard (GSI, Global Subsidies Initiative, 2010). Bloomberg New Energy Finance vergelijkt die cijfers met wat wereldwijd aan hernieuwbare-energiesubsidies wordt verstrekt: 43 à 46 miljard dollar per jaar (situatie 2008), waarvan het Duitse feed-in-systeem 9,6 miljard voor zijn rekening neemt (<http://www.bloomberq.com/news/2010-07-29/fossil-fuel-subsidies-are-12-times-support-for-renewables-study-shows.html>).

Dergelijke getallen zijn haast per definitie moeilijk op waarde te schatten, omdat de uitkomsten sterk afhankelijk zijn van wat de onderzoekers als 'subsidie' definiëren. Soms worden er bijvoorbeeld ook belastingkortingen onder verstaan: om specifieke redenen krijgt een fossiele energiedrager (tijdelijk) een lager belastingtarief. Dat is bijvoorbeeld in Nederland het geval voor winning van aardgas uit kleine velden, waar de marge voor de staat, de zgn. *government take*, lager is dan bij gas uit het Slochterenveld, waar deze dan ook uitzonderlijk hoog is door de lage productiekosten van het Slochterengas. De belastingkorting is ingesteld om Slochteren zo lang mogelijk te kunnen benutten, door winning van gas uit kleinere velden voor investeerders aantrekkelijker te maken; zonder de belastingkorting zouden ze eenvoudigweg niet, althans niet op korte termijn, in de

kleine velden investeren. Het is dan discutabel die belastingkorting als subsidie voor gas aan te merken.

Bij de genoemde analyses lijkt het evenwel te gaan om 'echte' subsidies: directe financiële steun van overheden voor exploratie, winning, transport en gebruik van fossiele brandstoffen.

Ruwweg lijkt de fossiele energiehuishouding wereldwijd dus ongeveer 8 – 14 keer zoveel overheidsbijdragen te krijgen als de duurzame. Daar moet natuurlijk wel bij worden aangetekend dat uitgedrukt per geproduceerde eenheid energie (per PJ) de verhoudingen anders liggen: het leeuwendeel van de wereldenergiehuishouding wordt immers nog door fossiel verzorgd.

Het grootste deel van de subsidies wordt in ontwikkelings- en in de olielanden verstrekt: staten kopen fossiele energie op de wereldmarkt duurder in dan de prijzen waartegen het op binnenlandse markten wordt afgezet. In westerse landen zijn dergelijke *directe* subsidies minder evident, maar de wereldwijde subsidies werken toch door, doordat de wereldmarktprijzen voor fossiele brandstoffen per saldo lager zijn dan wanneer geen subsidies zouden zijn verstrekt.

Daarnaast, maar moeilijk traceerbaar, zijn er in Westerse landen wel indirecte subsidies, zoals overheidsbijdragen aan kolenwinning (Van Soest & Wiltink, 2009). Bijzondere tariefstructuren, zoals afnemende belastingen per eenheid energie, vatten we hier niet op als subsidies maar als onbalans in kostenallocaties; daarover straks meer.

Externe effecten

De tweede belangrijke factor is de gebrekkige internalisatie van maatschappelijke kosten, oftewel het bestaan van externe effecten: kosten die elders en/of later worden gemaakt, en die niet in de actuele marktprijzen zijn verdisconteerd. Uit verschillende analyses van de externe kosten van de energievoorziening, komt naar voren dat de klimaatkosten aan die externe kosten de hoogste bijdrage leveren, maar ze zijn tevens het moeilijkste te moneteriseren (CE Delft, 2010), (<http://www.externe.info/> e.v.a. publicaties).

Schattingen lopen, afhankelijk van de gevolgde methode en de aannames, uiteen van enkele tientallen €/ton CO₂ tot 200 à 450 \$/ton CO₂ in de Technology Perspectives van het IEA op basis van zgn. kostenreductiecurves. Alle rekensommen komen hoe dan ook aanzienlijk hoger uit dan de huidige marktprijzen (ETS) van 10 – 15 €/ton CO₂.

Daarnaast zijn er nog kosten voor verzuring, fijnstof, ongevallen en dodelijk letsel (met name in de kolenketen), toxiciteit en radioactiviteit, watervervuiling en zo meer. Maar zoals gezegd, per kWh of per kJ gerekend zijn de CO₂-kosten de grootste post.

Hernieuwbare energiesystemen brengen andere, maar in het algemeen veel lagere maatschappelijke kosten met zich mee. Die van biomassa kunnen echter hoog zijn afhankelijk van de vormgeving en detaillering van een specifieke biomassaketen. De externe kosten van energiebesparing kunnen op nihil worden gesteld.

Het speelveld voor duurzaam versus fossiel zou onmiskenbaar dramatisch veranderen als elke optie zijn externe kosten zelf zou moeten dragen. Echter, van een verregaande verinnerlijking van externaliteiten is nog lang geen sprake.

Belastingen

Een derde onderdeel van de categorie 'krachten' voor dan wel tegen transitie is te zoeken in het belastingstelsel. Voor haar uitgaven heeft de overheid geld nodig, dat via

belastingen op verschillende grondslagen wordt geheven, bij voorkeur robuuste en goed registreerbare grootheden. Hoewel niet bedoeld gaat van het heffen van belastingen door de omvang van de belastingdruk altijd een sturende werking uit. De verdeling van de belastingdruk over de verschillende grondslagen bepaalt in welke richting grosso modo wordt gestuurd. Hoewel in de jaren '90 gewerkt is aan een substantiële 'vergroening' van het belastingstelsel (overal in de EU, maar Nederland was hier koploper), wordt het grootste deel van de overheidsinkomsten nog verkregen door belastingen op loon en inkomsten, en toegevoegde waarde (CBS statistieken). Overige posten, waaronder energie en grondstoffen, zijn daarmee vergeleken betrekkelijk klein. Het is nog zeker denkbaar de lasten verder te verschuiven van arbeid en omzet naar energie en grondstoffen, bij gelijkblijvende totale belastingdruk. Ook zo'n operatie zou het speelveld voor transitie merkbaar veranderen.

Kostenallocaties

Een vierde en laatste serie krachten die op het energiesysteem worden uitgeoefend betreft de kostenallocaties, de toerekening van kosten naar verschillende kostenposten. Bijvoorbeeld de uitsplitsing in vaste (vastrecht) en variabele kosten. Of de toerekening van transportkosten, per energie-eenheid en afstand, of een zogeheten postzegeltarief: 1 enkel tarief ongeacht de transportafstand.

Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de vraag in hoeverre de kostenallocatie meer op transitie te richten is. Een eerste verkenning voor de elektriciteitsvoorziening (De Vries, 2008) geeft aan dat hier nog wel een potentieel braak ligt: er zijn aanwijzingen dat de kostenallocatie in het energiesysteem scheef, *biased* is. Grootchalig basislastvermogen heeft qua incentive-structuur een streepje voor op decentraal flexibel vermogen.

Naar verwachting komen bij een gerichte nadere analyse meer scheve incentives aan het licht bij andere onderdelen van het energiesysteem. Bijvoorbeeld de belastingtarieven per energie-eenheid op verschillende energiebronnen kolen, olie en gas lopen uiteen. Grosso modo lijkt te gelden: hoe groter de koolstofuitstoot per eenheid nuttige energie, des te *lager* de belasting. Niet typisch een verdeling die voor de hand ligt om de transitie naar een koolstofarme energievoorziening te stimuleren.

Een begin met deze research-agenda werd gemaakt door Ecofys/CE Delft (2011).

Tussenconclusie

Een tussenconclusie is dat de (financieel-economische) krachten op het energiesysteem overwegend de fossiele energiehuishouding bevorderen, en maar amper de duurzame. Voor zover er gerichte impulsen aan verduurzaming worden gegeven, wisselen deze nogal eens in tijd, omvang en detaillering. Subsidies komen en gaan, richten zich nu eens op de ene, dan weer op een andere technologie, worden bij gebleken succes stilgelegd, kortom: de krachten richting verduurzaming zijn permanent aan jojo- en zigzagbewegingen onderhevig. Dat is een belangrijke oorzaak van de sterk afgenomen aantrekkelijkheid van ons land voor duurzame energie-investeringen.

De fossiele belangen hebben baat bij het in stand houden van deze verdeling. De betrekkelijk nieuwe duurzame energiebelangen zijn nog niet sterk genoeg om een vuist te maken. Bijvoorbeeld een belangenorganisatie voor op verduurzaming gerichte bedrijven zoals De Groene Zaak (www.degroenezaak.com) is een nog betrekkelijk nieuw fenomeen; voor zover mij bekend zijn er nog geen vergelijkbare organisaties in andere landen opgericht.

Veeleer lijkt sprake van versnippering en separatisme in de duurzame-energiesector. Waar de klassieke energiebelangen effectief via één mond spreken, zijn er verschillende organisaties voor duurzame energie die meer uit lijken te zijn op het verdelen van de koek dan op het vergroten ervan. Liever debiteert men over de vraag of wind nu duurzamer is dan zon of vice versa. Er is een windvereniging NWEA, een vereniging voor zonne-energie Holland Solar, een platform bio-energie, en nog enkele deelbelangenorganisaties, die weliswaar alle onder de DE-Koepel zijn verenigd, maar nog wel separaat de specifieke technieken waar zij voor staan promoten. Een vergelijkbare segmentering ontbreekt in de klassieke tegenhanger van de DE-Koepel, EnergieNederland.

De maatschappelijke belangen voor een omschakeling zijn er wel: de welvaartsverliezen ten gevolge van de wereldwijde subsidiëring van fossiele brandstoffen, en de externe kosten die elders en later zullen moeten worden betaald maar nu buiten de nota's blijven. Zowel opheffen van de subsidies als het internaliseren van maatschappelijke kosten vergen actief overheidsingrijpen, dat door de gevestigde belangen eerder wordt tegengewerkt dan bevorderd, en door de nieuwe belangen weliswaar wordt bepleit maar die leggen nog maar relatief weinig gewicht in de schaal.

Vraag en aanbod

De vraag kan worden gesteld welke specifieke belangen zich tegen de energietransitie keren? Deze vraag komt onder meer op wanneer de situatie in Nederland wordt vergeleken met verschillende omringende landen: Nederland blijft merkbaar achter. Zijn er belangen in Nederland die aan de rem hangen terwijl dat in ons omringende land niet of in mindere mate zo gebeurt?

Deze vraag is niet gemakkelijk en eenduidig te beantwoorden. Voor zover er al een specifieke anti-transitielobby is, is deze maar beperkt zichtbaar.

De antwoorden kunnen zowel aan de energievraagzijde als aan de energieaanbodzijde worden gezocht.

Wat de aanbodzijde betreft wordt dikwijls gekeken naar de Nederlandse gasvoorraden. Daar zit inderdaad een enorm belang. Zouden de gasbelangen de belangrijkste dwarsligger zijn? Die conclusie is te snel; bij nadere analyse is er juist weinig reden om te veronderstellen dat gas de voet dwars zet.

Van de fossiele energiebronnen is gas de minst koolstofintensieve. Verreweg de belangrijkste bijdrage aan het halen van de Europese klimaatdoelen is afkomstig van de overstap van kolen en olie naar gas (Simon Blakey, CERA, op het Nogepea jaarcongres 2010), en het potentieel is nog lang niet uitgeput. Door zijn flexibiliteit en laag koolstofgehalte is gas een ideale transitiebrandstof, die zelfs bij de milieubeweging (waaronder Greenpeace) warme gevoelens oplevert. In een stevig transitiebeleid zouden tal van fossiele belangen tot de verliezers behoren, maar gas zou naar verwachting juist steviger in het zadel komen te zitten. Vanuit een puur belangenperspectief lijken er weinig redenen voor de gasindustrie zich af te zetten tegen de energietransitie. Daaraan moet ik toevoegen dat ik in mijn praktijk van adviezen aan overheden, diverse industrietakken en maatschappelijke organisaties ook geen opvallende antilobby heb kunnen waarnemen.

Aan de vraagzijde lijken de tegenkrachten sterker, vooral bij de energie-intensieve industrie waarmee Nederland rijkelijk bedeeld is. Deze is vooral begin jaren '60 actief binnengehaald, als antwoord op de grote gasvondst van destijds, in combinatie met de belofte van destijds van goedkope en schier eindeloze kernenergie waardoor ook als het gas in Nederland zou opraken de energie-intensieve industrie in ons land goedkoop zou kunnen blijven opereren. De nota-De Pous uit 1962 legde niet alleen de grondslag voor het 'gasgebouw' in Nederland, maar stippelde ook een industriebeleid voor de energie-intensieve industrie uit.

De energie-intensieve bedrijven, oftewel de grootverbruikers, die naar Nederland waren gelokt met de belofte van schier eeuwig lage energieprijzen, hebben zich steeds collectief hard gemaakt voor goedkope energie, elektriciteit in het bijzonder. Dat gebeurde zowel individueel, als via belangenorganisaties (eerst Krachtwerktuigen, later VEMW als belangenbehartiger, en de VEIN, Vereniging EnergieIntensieve Industrie Nederland om een specifieke deal voor een kern- dan wel kolencentrale zonder CO₂-prijrisico te realiseren), via brancheorganisaties voor de chemische en metaalindustrie, en via de koepel der koepels, VNO-NCW, waar de grootverbruikers een belangrijke positie in de energielcommissie maar ook in het bestuur innemen. Gezien de historie van de energie-intensieve industrie in Nederland een begrijpelijke opstelling, die leidde tot voortdurende pleidooien voor goedkoop basislastvermogen. Praktisch kwam dat neer op continue beschikbaar vermogen met lage marginale kosten: kern- of kolencentrales. Voor de laatste probeerde de industrie nog een CO₂-prijarrangement te maken met toenmalig minister Brinkhorst van Economische Zaken en zijn opvolgers. Dat is uiteindelijk niet gelukt, omdat de verschillende mogelijke oplossingen niet met EU-richtlijnen compatibel bleken.

Parallel aan het pleidooi voor goedkoop basislastvermogen ijverden de grootverbruikers actief tegen verhoging van het aandeel duurzame bronnen in de energiehuishouding in den brede. De angst was niet alleen dat duurzame energie de Nederlandse energiemix in zijn algemeenheid duurder zou maken, maar ook dat een deel van de rekening bij de energie-intensieve industrie zou worden gelegd die deze kosten gezien zijn concurrentiepositie niet of nauwelijks zou kunnen dragen. Weliswaar zou denkbaar zijn dat alleen de niet-intensieve en aan Nederlandse bodem gebonden gebruikers (consumenten, midden- en kleinbedrijf) de transitierekening zouden betalen, maar de grootverbruikers wilden niet het risico lopen dat zij toch ook een deel van de nota voor hun kiezen zouden krijgen, en namen het zekere voor het onzekere door waar mogelijk tegengas te geven bij plannen tot verduurzaming van de energiehuishouding. Inmiddels is overigens ook daar een kentering op gang gekomen, enerzijds doordat duidelijk is geworden dat een kolen-zonder-CO₂-prijrisico-arrangement geen haalbare kaart is, anderzijds doordat juist vanwege het CO₂-prijrisico bij enkele bedrijven het idee begint post te vatten dat een slim vormgegeven aandeel hernieuwbare energie in de eigen energiemix kan helpen de prijzen te stabiliseren en het CO₂-prijrisico kan verzachten (AkzoNobel, Nyrstar, EDN, 2010).

Inmiddels is er in de afgelopen jaren een factor bijgekomen die er eerst, althans niet in die mate, was: de rol van de internationale energiemaatschappijen die na de splitsing van de Nederlandse energiebedrijven de productie- en handelspoot van die bedrijven hebben overgenomen. De internationale 'reuzen' redeneren vanuit de Europese energiemarkt, en hanteren een portfoliobenadering om hun risico's en kansen te spreiden, inclusief spreiding van opties over verschillende landen, afhankelijk van de nationale fysisch-

geografische en beleidsomstandigheden. Nederland is door zijn ligging (havens, logistiek, koelwater) aantrekkelijk als vestigingsplaats voor fossielgestookte elektriciteitscentrales. Duitsland bijvoorbeeld is vooral vanwege het feed-in-systeem aantrekkelijk voor investeringen in duurzame energie. Gevolg is dat het fossiele deel van een brede portfolio van een Europees energiebedrijf bij voorkeur in ons land wordt gepland, en het duurzame deel bij voorkeur elders. Als deze situatie eenmaal uitgekristalliseerd is, hebben de internationale bedrijven er belang bij deze in stand te houden, respectievelijk geen belang bij lobby voor transitiebeleid in Nederland als juist daar hun fossiele belangen goed onderdak hebben gekregen.

Traagste transitieplayer

Per saldo is zo begrijpelijk waarom Nederland een van de traagste transitieplayers van Europa is geworden. Hoewel het gasbelang sec (voorraden, staatsinkomsten) eerder de transitie bevordert dan tegenwerkt, waren de gasvondsten in het verleden wel aanleiding voor het aantrekken van energie-intensieve industrie, waar lage energieprijzen een sleutelfactor zijn in de concurrentiepositie. Juist voor de energie-intensieve industrie was goedkoop basislastvermogen (kolen, kern) van levensbelang, en was een hoog aandeel van wisselend (intermitterend) en duurder duurzaam vermogen levensbedreigend. Daarnaast is Nederland bij uitstek een interessante vestigingsplaats voor grootschalig fossiel gestookt vermogen, en hebben de grote internationale energieconcerns er belang bij die investeringen in Nederland te doen en te beschermen.

In vergelijking met de combinatie van belangen van de energie-intensieve industrie en de internationale energiebedrijven zijn de nieuwe duurzame energiebelangen in Nederland dwergen.

2.3 Overtuigingen

Als belangen het voorlopig nog niet doen, dan moeten de overtuigingen kennelijk de kar van de energietransitie trekken, de *drive* om te veranderen.

In het eerste essay passeerden enkele hoofdmotieven voor energietransitie de revue: klimaatverandering, voorzieningszekerheid, fysieke schaarste aan fossiele brandstoffen, kosten, en kansen/innovatie. De analyse luidde dat als alleen naar 'harde feiten' en niet naar emoties of intuïties wordt gekeken, dan geldt primair het argument van klimaatverandering, op afstand gevolgd door de argumenten kansen/innovatie en kosten; van fysieke schaarste aan brandstoffen is de komende 200 jaar of daaromtrent geen sprake.

In de maatschappelijke en politieke percepties lijkt het gewicht van deze argumenten grosso modo echter omgekeerd: veranderingen worden veelal bepleit op grond van het vermeende opraken van fossiele brandstoffen, met als additioneel argument de oplopende kosten van de fossiele energiehuishouding. Naar keuze worden kansen/innovatie nog aan dit spectrum toegevoegd, terwijl klimaatverandering maar zelden als hoofdargument naar voren wordt gebracht. Het gewicht dat aan klimaatverandering wordt gehecht is bovendien, althans in Europa en de VS, dalende. Dat blijkt onder meer uit een recente wereldwijde Gallup-poll (<http://www.gallup.com/poll/147242/Worldwide-Blame-Climate-Change-Falls-Humans.aspx>).

Drie visies

In de maatschappelijke en politieke arena's is sprake van een palet aan opvattingen, waarin de hoofdmotieven verschillend worden gewogen. Voor de analyse in dit deel onderscheiden we drie visies, die elk verschillende motieven voor transitie accentueren. Bij die verschillende motieven-rangordes komen verschillende opties als meest wenselijke bovendien.

De eerste visie, A, valt te typeren als klimaatvisie, B als business as usual, of misschien iets nauwkeuriger business as usual met beperkte bijsturing, en C als transformatievisie.

In visie A staat in de rangorde van motieven klimaat op 1 'met stip', daarna komen kansen/innovatie – kosten – voorzieningszekerheid – voorraden. Deel I van dit essay werd primair vanuit dit perspectief geschreven. Sleuteldocumenten voor deze visie zijn o.a. de IPCC-rapporten, die echter als onderschatting van de problematiek eerder dan als overschatting worden gekenschetst. Risicoanalyses zoals van het Tyndall Centre (Anderson & Bows, 2011) en bijbehorende snelle CO₂-reductiepaden (Meinshausen & al., 2009) zijn meer maatgevend.

Visie A staat indifferent tegenover schaalgrootte en marktmacht: het gaat er primair om dat het klimaatprobleem wordt opgelost, of dat tot meer of minder centrale energieopties leidt, of tot oligopolies of andere marktstructuren is bijzaak.

In visie B ligt het accent op voorraden en voorzieningszekerheid, op de voet gevolgd door kosten. Het klimaatmotief bungelt onderaan. Vanuit kostenmotief ziet B blijvend heil in de economische efficiency van schaalgrootte. Voor zover oligopolies in deze visie al een probleem zijn, kunnen ze eventueel met mededingingswetgeving worden aangepakt. Sleutelpublicaties voor deze visie zijn de toekomstprojecties van de wereldenergievoorziening zoals die van het IEA (IEA, 2010) en van ExxonMobil (http://www.exxonmobil.com/Corporate/energy_outlook.aspx). Deze visie ligt dicht bij het dominante *frame* dat we in Deel I van dit essay bespraken.

In visie C tenslotte zijn alle motieven zo goed als ex aequo: in deze optiek noopt juist het hele scala aan overwegingen tot een complete transformatie van de energiehuishouding, waarin duurzame bronnen zo snel mogelijk het leeuwendeel zouden moeten uitmaken. Ook het klimaatargument weegt hierin mee, maar niet zo zwaar dat zoals in A diverse opties worden bevorderd die enkel en alleen het klimaatmotief dienen. Sterker nog: Visie C zet zich nadrukkelijk af tegen onder meer CO₂-afvang en opslag (CCS), die als belemmerend voor de introductie van duurzame bronnen wordt gezien.

Visie C ziet een transformatie van het gehele systeem als noodzakelijk, meent dat de efficiency juist in kleinschaliger oplossingen zal zitten, en zet zich daarnaast af tegen het oligopolie en de machtspositie van de grote energiebedrijven.

Sleutelpublicaties zijn de boeken en artikelen van prof Jan Rotmans, Nederland krijgt nieuwe energie (http://www.duurzaamheidsoverleg.nl/NL_krijgt_nieuwe_energie.pdf) en de scenario's van Greenpeace en WWF/Ecofys.

In onderstaande tabel analyseren we 'quick and dirty' de verschillen tussen de drie 'motievenmixen'.

Motievenrangorde A, Klimaatvisie: Klimaat – kansen – kosten – voorzieningszekerheid – voorraden	Motievenrangorde B, Business as usual-visie: Voorraden – voorzieningszekerheid - kosten – kansen – klimaat	Motievenrangorde C: Transformatievisie: Voorzieningszekerheid (onafhankelijkheid) – kansen – klimaat – voorraden - kosten
Globale optielijst	Globale optielijst	Globale optielijst
Energiebesparing	Exploratie en productie	Energiebesparing
Wind op land, zee	Energiebesparing	Wind
Biomassa, bv. cascadegebruik	Diversificatie fossiele bronnen	Zon
Biomassa-CCS	Biomassa	Biomassa
Fossiele brandstoffen-CCS	Wind	Overige
Favoriete instrumentenmix	Favoriete instrumentenmix	Favoriete instrumentenmix
CO ₂ -plafond dan wel regulerende heffing CO ₂	Belastingprikkel exploratie en productie	Feed-in-systeem dan wel verplicht (en hoog)% duurzaam
Feed-in-model voor duurzame energie	Voorlichting, convenanten	Locale stimulansen en regelingen o.a. saldering
Normstelling apparaten, gebouwen, voertuigen	R&D-programma's	'harde' maatregelen tegen fossiele energie
Risicogarantieregeling innovatie	Stimuleringsregelingen	R & D
Veranderingstempo	Veranderingstempo	Veranderingstempo
Hoog voor CO ₂ -reductie-opties Beperkt voor hernieuwbaar Neutraal t.o.v. fossiel (als deze CO ₂ -arm is)	Hoog voor nieuw fossiel en kernenergie Beperkt voor besparing Laag voor hernieuwbaar	Hoog voor hernieuwbaar en besparing Nul voor fossiel en kernenergie Nul tot laag voor CCS

Visies A en C geven beide aanleiding tot wat een energietransitie zou kunnen worden genoemd. Dat geldt niet voor visie B, die slechts een beperkte verandering van de energiehuishouding met zich meebrengt.

Visies A en C lopen echter maar deels gelijk op. Vooral daar waar het opties betreft die enkel en alleen een klimaatdoel dienen, raken de aanhangers van A en C elkaar kwijt. In mindere mate geldt dat ook voor de hernieuwbare energieopties, die in visie C doel op zich zijn, maar in visie A een middel (tot het doel: beperken klimaatrisico's) en dan ook vanuit dat perspectief worden beoordeeld: zijn dit wel voldoende *effectieve* middelen of zijn er betere? En zijn hernieuwbare opties ook voldoende (economisch) *efficiënte* middelen? Vanuit een strikte klimaatvisie kunnen deze vragen niet geheel overtuigend met 'ja' worden beantwoord, terwijl visie C de hernieuwbare energieopties voorop plaatst. Ook de instrumentenmix in visie A verschilt van die in visie C.

De 'aanhangers' van visie A zullen al met al zowel andere opties promoten als andere beleidsinstrumenten voorstaan als de aanhangers van visie C. Omdat beide visies wel

onder de vlag van 'energietransitie' varen worden de verschillen gemakkelijk uit het oog verloren, maar ze zijn er wel degelijk.

Verdeeld

Het viel buiten het bestek van dit essay te onderzoeken in welke mate bovenstaande visies op steun in de samenleving kunnen rekenen. In de centra van de macht lijkt visie B de dominante te zijn, in Nederland naar het zich laat aanzien nog meer dan elders. Duitsland plaveit de weg voor visie C, een land aanwijzen dat primair voor visie A lijkt te gaan is nog niet zo eenvoudig. Onder de bevolking zal de spreiding aan opvattingen groter zijn dan onder beleidsmakers, is de verwachting, maar onderzoek ontbreekt. Maar ook zonder dat is het volgende punt wel te maken: de overtuigingen die als drijvende kracht voor transitie gelden zijn verdeeld, en geven niet eenduidig richting. Tegenover de dominante visie B (business as usual met beperkte bijsturing) staat niet één eenduidige transitievisie, maar staan 2 deels parallelle en deels uiteenlopende opvattingen. Waar continuering van de fossiele energiehuishouding op een eenduidige visie kan rusten, is de oppositie die een transitie nastreeft verdeeld. Dat blijkt in de praktijk ook zo op te treden: promotoren van visie C ondermijnen opties die in visie A relevant zijn. Zo keerden Greenpeace en GroenLinks zich actief tegen CCS bij kolencentrales. Voor zover mij bekend is van het omgekeerde, acties van A-aanhangers tegen opties die C van belang vindt, nog geen sprake geweest. In Machiavellistische termen kan in elk geval worden geconstateerd dat de speelruimte voor visie B groter is naarmate A en C meer verdeeld zijn. Als twee honden vechten om een been, gaat de derde er mee heen.

2.3 Wrijving zonder glans

Na de factoren 'belangen' en 'overtuigingen' richten we ons in lijn met Newton op de wrijving die ontstaat als een massa in beweging wordt gebracht. Waar zitten de belangrijkste weerstanden?

'Wrijving' ontstaat pas bij beweging: een actor (bedrijf, initiatiefnemer) ervaart weerstand als hij of zij de plannen wil doorzetten. Er ligt een businessplan of businesscase, er zijn mogelijkheden, maar dan. Dan moeten vergunningen worden geregeld, aan allerlei eisen moet worden voldaan. Tussen droom en daad staan wetten in de weg, vele daarvan uiteraard niet bedoeld om de (duurzame) energieondernemer het leven zuur te maken, maar ze kunnen de facto wel zo uitpakken. Een deel ervan is algemeen van aard, die treffen een fossiel-energieplan net zo hard als een duurzaam-energieplan. Die kunnen we wegstrepen, ze laten de hellingshoek van het speelveld ongemoeid. Er zijn wel specifieke barrières voor duurzaam, al geldt ook hier net als voor de factor kostenallocatie dat het terrein wat onontgonnen is, en de voorbeelden anekdotisch zijn De Groene Zaak (2011).

Inzet van organische reststromen voor duurzame energie is zo'n voorbeeld: wie ze als biomassa wil benutten kan aanlopen tegen de eis aan de regels voor afvalverwerking te moeten voldoen. Alleen al om die reden wordt dan van die optie afgezien: de meeste ondernemers willen überhaupt niet als afvalverwerker te boek staan.

Bekend zijn ook voorbeelden waarin nieuwe duurzame energietechnologieën zo nieuw zijn dat niet duidelijk is aan welke regels en eisen ze precies moeten voldoen. De wetgever

heeft deze nog niet gedefinieerd voor die nieuwe technologie. Vergunningverleners en handhavers nemen dan liever het zekere voor het onzekere, en stellen eisen die pas later scherper blijken dan nodig was.

Een actueel voorbeeld hiervan, althans gezien vanuit visie A, is de discussie over CO₂-afvang en -opslag, CCS. De mijnbouwwet was ontworpen om de condities te regelen waarbinnen (waardevolle) mineralen en energiedragers uit de ondergrond kunnen worden gehaald. Maar dat maakt die wet niet automatisch ook bruikbaar om te regelen hoe reststromen weer in de ondergrond kunnen worden gebracht. De precieze eisen aan en tijdsduur voor monitoring na afloop van de feitelijke opslag zijn onduidelijk. Daarnaast is er geen ruimtelijke ordening voor de diepe ondergrond, welke nodig is voor een bevoegd gezag om activiteiten onder de grond te kunnen prioriteren en te kunnen faseren in de tijd (Herber, 2011).

De onduidelijkheid over het wettelijke en ruimtelijke kader en aanvullend specifieke eisen, doet bedrijven aarzelen in de optie CCS te investeren. Als dan ook nog de politiek wegstapt met de mededeling dat er geen 'draagvlak' zou zijn, zonder actieve poging eerst een draagvlak te creëren, is het wel duidelijk: CCS is in de komende 10 jaar voor Nederland kansloos.

Hernieuwbare energie

Maar ook de hernieuwbare energieopties zijn bepaald niet wrijvingsloos.

De sterk in de tijd en focus wisselende stimuleringsubsidies zijn al een paar keer genoemd; deze gelden als wrijving voor alle hernieuwbare energieopties.

Wind op zee komt in Nederland maar moeizaam van de grond, in vergelijking met diverse omliggende landen. Oorzaken zijn onder meer lange procedures voor de bouw van windparken, kostbare monitoringverplichtingen voor wind op zee waarbij ecologische aspecten moeten worden onderzocht die normaliter als algemene kennis in kaart gebracht zou moeten zijn, en de noodzaak om bij de bouw financiële middelen te reserveren om de zeebodem weer 'schoon' op te leveren na 20 jaar productie. Tenslotte: de investeerder in wind op zee wordt geacht zelf het 'stopcontact' aan te leggen (kabels naar land), wie op land een conventionele energiecentrale bouwt ziet de monteur van netwerkbeheerder TenneT bij wijze van spreken dezelfde dag nog verschijnen.

Bij wind op land gelden eveneens lange vergunningprocedures.

Behoudens de wisselende subsidieregimes lijkt de wrijving voor zonne-energie betrekkelijk gering.

Biomassa lijdt sterk onder het zwart-witkarakter van de maatschappelijke en beleidsdiscussie en het parallel meegolvende instrumentarium. Was een paar jaar geleden biomassa nog welhaast de panacee voor alle kwalen, niet veel later stond biomassa te boek als een in het algemeen onwenselijke energiebron waarvan zo snel mogelijk afscheid zou moeten worden genomen. De werkelijkheid is dat er talloze mogelijke bronnen van biomassa zijn, talloze conversietechnieken en talloze toepassingen, waardoor het specifieke ontwerp van een biomassaketten bepaalt of deze duurzaam en verantwoord is of niet. Maar de beleidsinstrumenten zijn op deze nuances niet toegerust, evenmin als het bredere publiek dat medebepalend is voor bezwaren en procedures tegen biomassa-initiatieven.

Vergelijkend warenonderzoek

Het bestaan van wrijvingsweerstand tegen duurzame energie-initiatieven wil echter nog niet zeggen dat de weerstand ook groter is dan die tegen fossiel. Ook daar immers duren

procedures eindeloos, en regent het bezwaren tegen initiatieven, die niet zelden pas bij de Raad van State tot ontkenning komen. Zie alleen al de procedures tegen de bouw van nieuwe energiecentrales in de Eemshaven, die Nuon en Essent lange vertragingen en vele honderden miljoenen schade hebben opgeleverd.

Een 'vergelijkend warenonderzoek' dat de wrijving die bij verschillende categorieën initiatieven ontstaat op een noemer zou brengen zou helderheid kunnen bieden, maar zo'n analyse is er niet. Uit zowel het fossiele als het duurzame kamp zijn er voorbeelden van lastige procedures, NIMBY-effecten en wisselende beleidsomstandigheden, maar de voorbeelden zijn doorgaans anekdotisch en moeilijk vergelijkbaar.

Voor nu lijkt het geen gewaagde conclusie te veronderstellen dat de wrijving bij fossiele energie-initiatieven en die bij duurzame energie-initiatieven elkaar niet veel zal ontlopen. De verschillen in realisatie van projecten zijn eerder te zoeken in de verschillen in drijvende krachten dan in de wrijvingsweerstand.

3. Transitie in hogere versnelling?

In het vorige hoofdstuk analyseerden we de krachten en wrijving die al dan niet tot een versnelling van de energietransitie zouden kunnen leiden. Het beeld, voor Nederland, is dat er maar weinig belangen zijn ten faveure van de energietransitie, en veel belangen die baat hebben bij de status quo of een slechts beperkte verandering.

Dat maakt het begrijpelijk dat Nederland Europees gezien in de achterhoede is geraakt. Of dat erg is of niet valt te bediscussiëren. Te beargumenteren is dat Nederland gezien zijn specifieke belangen en positie (groot aandeel energie-intensieve industrie in de economie, natuurlijke comparatieve voordelen voor fossiele energie) wel kalmpjes aan moest doen met duurzaam, maar het omgekeerde valt ook aan te voeren: dat Nederland ten onrechte de kans op een eigen duurzame energie-industrie heeft laten lopen, en dat ons land nu met zijn hoge CO₂-footprint risico's loopt in een wereld die vroeger of later koers zet naar een koolstofarme energiehuishouding.

Die beoordeling zal hier niet worden gemaakt, noch wordt de vraag beantwoord of versnelling van de transitie in de komende jaren wenselijk of nodig is. We beperken ons hier tot de *als ... dan*-kwestie: als wordt gemeend dat versnelling van de energietransitie aan de orde is, welke strategieën en tactieken zouden dan kunnen worden gevolgd, *gegeven* de constellatie van belangen en opvattingen zoals we die thans in Nederland kennen.

Dat betekent dat we de algemeen bekende, breed aanvaarde maar amper in beleid omgezette noties hier niet opnieuw als aanbevelingen zullen herhalen: de noodzaak van het wegnemen van subsidies voor fossiele energie, het rechte trekken van kostenallocaties en vooral het internaliseren van externe kosten. Dat is in alle wetenschappelijk onderzoek gesneden koek, het punt is nu juist dat deze noties kennelijk door beleidsmakers niet worden vertaald in effectieve instrumenten. Zijn voor die blokkade oplossingen denkbaar?

Aanbevelingen

1. Hernieuwde waardering voor *kennis, feiten, wetenschap* is een conditio sine qua non voor transitie, in welke richting deze zich ook moge ontwikkelen. Zonder kennisbasis verwordt de discussie over energietransitie verder tot een ideologische en machtsstrijd. Nieuwe nadruk op de rol van kennis – en ook van de beperkingen van de wetenschap – zijn van groot belang. Onafhankelijk onderzoek en financiering die dat mogelijk maakt zijn hiervoor een vereiste. Daarnaast is verbetering van wetenschapscommunicatie nodig.
2. Nader onderzoek naar de kracht van *frames* en *framing* is gewenst, en naar manieren om in debatten die in toenemende mate door *framing* worden gekleurd toch aan (gezamenlijke) waarheidsvinding te doen. Bekijk of en in hoeverre een breed gedragen kennisbasis kan worden opgebouwd die door het hele spectrum van maatschappijvisies wordt ondersteund.
3. Herkenning en erkenning van *belangen* is eveneens een voorwaarde voor een zuiver discours. Verdedigen van belangen is legitiem, verhelfden van belangen in het debat helpt betere afwegingen te maken. Belangengroepen die benauwd zijn slachtoffer te

worden van *unfaire* afwegingen hebben de neiging ondergronds te gaan om toch aan hun trekken te komen. Zonder voldoende transparantie in het debat (welke wensen, opvattingen, feiten, visies én belangen zijn in het spel) zal een versnelling van de transitie moeizaam blijken.

4. Dat geldt in het bijzonder de energiegerelateerde belangen van Nederland: aardgas, de energie-intensieve industrie en energiebedrijven. Is een transitiepad/zijn transitiepaden (richting, tempo) mogelijk waarin ook deze belangen voldoende van hun gading kunnen vinden?
5. Werk een 'twee snelheden-transitietraject' uit: een snelle transitie voor die sectoren die relatief energie-extensief en grondgebonden (*captive*) zijn, en die de kosten hiervoor betrekkelijk gemakkelijk kunnen dragen/doorberekenen, en een langzamere, aangepaste transitie voor de energie-intensieve en internationaal concurrerende industrieën.
6. Gezien de positie en belangen van de energie-intensieve industrie in Nederland is het nodig de rol van de voor Nederland bovengemiddeld belangrijke energie-intensieve industrie in een transitieperiode zorgvuldig te bepalen. Kan een weg worden gevonden waarbij de concurrentiepositie van de industrie intact blijft en liefst nog wordt versterkt, en waarbij tevens mogelijkheden worden gevonden om de *carbon footprint* van deze bedrijven te verlagen door efficiencyverbetering en inzet van hernieuwbare bronnen?

Mutatis mutandis gelden vergelijkbare aanbevelingen voor de positie en belangen van de gasindustrie en de energiebedrijven: definieer een rol en opgave voor die sectoren zodanig dat hun belangen worden onderkend, hun capaciteiten worden benut en tevens hun bijdrage aan de transitie maximaal is. De sleutel is te zoeken in de randvoorwaarden/het investeringsklimaat voor die bedrijfstakken.

7. Maak werk van het *organiseren van de belangen die baat hebben bij energietransitie*. Het veld is nu verdeeld, de belangen die mogelijk schade van de energietransitie kunnen ondervinden zijn aanmerkelijk beter georganiseerd. Onderzoek ook welke belangen die nu nog niet actief zijn in de energietransitie-arena kunnen worden gemobiliseerd, of beter kunnen worden gemobiliseerd, en op basis van welke argumenten. Zijn de financiële belangen wel voldoende aan boord? Kan de gasindustrie een krachtiger rol spelen? Kunnen de talloze bottom-up-initiatieven een krachtiger vuist maken dan nu het geval is? Articulatie van deze en andere opkomende belangen kan het tegenspel versterken.
8. Herkenning en erkenning van ideologisch getinte *visies* in het discours is eveneens van wezenlijk belang. Maatschappijvisies zijn evenals belangen legitiem in het debat, uiteraard, maar de opgave is wensen en maatschappijbeelden te onderscheiden van kennis en wetenschap. Het transparant maken van onderliggende wensen, waarden en maatschappijbeelden stelt hoge eisen aan alle deelnemers in het debat, of beter: de dialoog.

9. Explicitering van de *motieven* voor energietransitie is nodig opdat de verschillende partijen beter weten waar ze aan toe zijn. Op grond van welke mix van motieven wordt eigenlijk beleid gevoerd? Wat is de onderlinge weging van die motieven ten opzichte van elkaar? Op grond waarvan is deze tot stand gekomen? Beleid onder de algemene vlag 'realisatie van een duurzame energiehuishouding' is onvoldoende specifiek. Het risico bestaat dan dat een bepaald motief waartegen de weerstand in het bijzonder groot is, wordt aangegrepen om het hele beleidspakket te ondermijnen.
10. Het is tijd voor een confronterende discussie tussen promotoren van de energietransitie: als transitie het antwoord is, wat was dan eigenlijk de vraag? Door welke motieven worden de aanjagers van de transitie eigenlijk primair gedreven?
11. Probeer echter de bredere maatschappelijke en politieke discussie op een andere leest te schoeien: liever een onderzoekende dialoog waarin partijen elkaars kennisbasis, belangen en wereldbeelden verkennen, dan een confronterend debat waarin ieder uit is op het eigen gelijk en het overtuigen van de tegenstander, bij vlagen zelfs met een notie van morele superioriteit in het achterhoofd ('mijn visie, stroming, zienswijze is superieur aan de jouwe').
12. Hoewel zowel investeringen in fossiele energie als in duurzame energie de nodige barrières moeten overwinnen, kan duurzaam mogelijk het meest profiteren van een algemene verbetering van het investeringsklimaat voor energie in Nederland. In het kader van de crisis- en herstelwet zou nog eens een inventarisatie moeten worden gemaakt van de veelheid van belemmeringen voor energie-investeringen, en een actieplan worden opgesteld om deze uit de weg te ruimen.
13. Zoek de weg van de minste weerstand: in de huidige en toenemende situatie van overcapaciteit op de *elektriciteitsmarkt* is het realiseren van business-cases voor duurzame elektriciteit extra lastig. Zoek de oplossingen voor verhoging van het aandeel duurzaam in de energiehuishouding, naast vergroening van de warmtemarkt en de motorbrandstoffenmarkt, voor de elektriciteitsproductie vooral in de richting van 'vergroening' van de grondstoffen voor de elektriciteitsproductie (groene varianten voor gasvormige en vaste brandstoffen).
14. Op grond van de transitie-motieven 'klimaat' en 'kansen/innovatie' zou de optie CO₂-afvang en -opslag (CCS), en vooral CCS in combinatie met biomassa, open moeten blijven.

A day in the life – bij wijze van samenvatting van Deel I en II

Er zijn maar weinig mensen die 's morgens bij het tandenpoetsen denken: "Kom, nu ga ik vandaag eens lekker het klimaatprobleem verergeren en de transitie naar duurzaam tegenhouden". En toch blijkt dat 's avonds bij het tandenpoetsen te zijn gebeurd. Wat viel er voor tussen 7 AM en 11 PM?

De ochtendkrant meldt dat de Republikeinen in het Congres in de VS sterk twijfelen aan klimaatverandering, en het liefst het klimaatbeleid met IPCC en al zouden ontmantelen. Het kabinet, valt in een ander bericht te lezen, voelt in reactie op de EU-klimaatplannen niets voor aanscherping van doelen.

In de auto op weg naar het werk de laatste flarden van een gesprek met iemand van de milieubeweging. Wie krijgen we niet meer te horen. "Klimaatverandering een probleem, eh, ja, nou – ik spreek liever over kansen" zijn de afsluitende woorden van het interview. Dan valt het kennelijk ook allemaal wel mee.

Mijmeringen onderweg.

De 'tijdgeest' is veranderd, de afgelopen jaren. De actieve onderstroom die zich bij voortdurend inzet voor lokale en bedrijfsinitiatieven ten spijt is het gevoel voor urgentie voor een stevig klimaatbeleid en een versnelling van de energietransitie er niet groter op geworden.

Is de 'tijdgeest' bewuste hindermacht, antilobby? Nee, niet direct. Maar graaf- en spitwerk in lobby's en belangen leert dat in elk geval een deel van de huidige tijdgeest, of het denkraam (*frame*) waarmee we naar energie en klimaat kijken is georkestreerd door de tandem van fossiele-energiebelangen en een neoliberale marktideologie. Via een uiterst effectieve serie van PR-technieken, ontleend aan de succesvolle lobby van de tabaksindustrie, is deze belangenideologische tandem erin geslaagd het wereldbeeld te doen kantelen. De campagnes in de VS zijn inmiddels de oceaan overgestoken en dringen in vele hoeken en gaten in Europa en vooral in Nederland door. Een brede maatschappelijke en politieke stroming is er inmiddels van overtuigd dat de klimaatwetenschap nog hoogst onzeker is, dat wetenschappers er nog allesbehalve uit zijn. Klimaatscepsis wordt inmiddels ook in de Tweede Kamer geventileerd. Maatregelen, dat is algemeen bekend, kosten handenvol geld en leveren weinig op. Een ombouw of transitie van de energiehuishouding is daarom niet aan de orde: niet nodig en te duur. Afbouwen of op zijn minst temporiseren, die hobby, is het devies.

Dit *frame* is zo sterk geworden, dat zelfs pleitbezorgers van de transitie er in het publieke en politieke discours noodgedwongen deels in meegaan. Terwijl sommige klimaatwetenschappers de wanhoop nabij zijn, mag niet meer hardop over 'problemen', laat staan over rampscenario's worden gesproken. Het moet gaan om kansen, innovatie, werkgelegenheid – zwaardere terminologie en toonzetting betekent dat de toegangspoort tot de beleidsarena's direct al dichtvalt.

"Binnen 40 jaar volledig fossielvrij, het kan", laten de maatschappelijke organisaties telkens door gedegen bureaus en instituten voorrekenen. Maar de vele rapporten worden

op zijn best als biomassa in kolencentrales meegestookt. Vanuit het dominante denkraam worden ze volstrekt niet geloofd.

Aangekomen op het werk, aan de slag: verder met de *business case* voor de energievoorziening van het bedrijf, de komende jaren. Op de markt kopen? Financieel wel aantrekkelijk, de prijzen dalen door de overcapaciteit op de stroommarkt. Maar de kolenstroom verhoogt wel de *carbon footprint*, waar afnemers in toenemende mate naar kijken. Warmtekracht? Bij de huidige prijsverhoudingen en magere subsidie niet financieel rond te krijgen. Biomassa, wind, eventueel in combinatie met elkaar en met warmtekracht, dat plan ontwikkeld met enkele bedrijven samen? Er zijn geen regelingen die op zo'n nieuw concept zijn toegesneden, en de overheid vindt het niet zijn taak daarover mee te denken: de markt moet het doen. De conclusie, aan het eind van de dag: de plussen voor duurzame energie zijn te zwak, en de minnen te talrijk – toch maar verder met stroominkoop via de APX.

Terug naar huis, in Knooppunt Kranenburg een reportage die de ervaringen met 130 km/uur rijden op de afsluitdijk belicht. Gevolgd door een gesprek met een wethouder die enthousiast een lokaal duurzaam energiebedrijf in zijn gemeente opzet.

Mijmeringen op de terugweg.

Als alternatief voor tegenlobby en pogingen via beleidsbeïnvloeding structurele maatregelen zoals beprijzing en quotering af te dwingen, luidt nu het devies van de duurzaamheidsbeweging dat we het toch niet van Den Haag moeten hebben, maar dat de duizend duurzame bloemen in gemeentes, bedrijven, regio's en samenwerkingsverbanden zo sterk zijn dat de economie wel bottom-up verduurzaamt.

Maar economen kunnen voorrekenen (en doen dat ook) dat als niet een aantal structurele wissels wordt omgezet, de duurzaamheidsbeweging van onderaf nooit de economie zo kan herstructureren dat deze past binnen de veerkracht van de mondiale ecosystemen. Ook een inherent gemotiveerde, geïnspireerde en wereldwijde verduurzamingsgolf leidt tot minstens 4 graden temperatuurstijging eind deze eeuw, en mogelijk al eerder.

Die structurele wissels zijn stevig in handen van bestaande belangen. Private belangen hebben zich overal in de beleidsarena's genesteld, misschien niet met slinkse beïnvloedingspogingen in de achterkamertjes, maar vooral met het voortdurend benadrukken van een simpel verhaal: de markt is goed, de overheid moet niet kiezen, de technologie lost het op, te snelle en te zware ingrepen schaden de concurrentiepositie.

Uiteindelijk wordt dat verhaal waar, en wordt die waarheid beleid. Dit verhaal houdt tegen dat de externe kosten van het gebruik van fossiele brandstoffen worden geïnternaliseerd via quota en/of prijzen. Dit verhaal belemmert het zicht op een scala aan regelingen en conventies die destijds op goede gronden zijn ontworpen maar nu de facto de energietransitie belemmeren. Dit verhaal zorgt ervoor dat het beetje support voor transitie dat er nog was, ook al is die support steeds aan jojo- en zigzagbewegingen onderhevig geweest, nu helemaal wegvalt.

Augustus 2011, de avond valt. Nog even wat actualiteitenrubrieken.

Hoe kan Libië zich nu het beste verder ontwikkelen?

New York deels geëvacueerd, wacht in spanning op komst orkaan Irene.
Zomer 2011 in Nederland, een van de natste ooit.
Kolencentrales in Texas moeten terugregelen wegens gebrek aan koelwater door
aanhoudende droogte.

Tandenpoetsen.
Slapen.

Referenties

- Achterhuis, H. (2010). *De Utopie van de Vrije Markt*. Rotterdam: Lemniscaat.
- AkzoNobel, Nyrstar, EDN. (2010). *Duurzaam Arrangement AkzoNobel en Nyrstar*. EDN.
- Anderson, K., & Bows, A. (2011). Beyond dangerous climate change, emission scenario's for a new world. *Philosophical Transactions*, 20-44.
- Benckekroun, H., & Ray Chaudhuri, A. (2011). *The Voracity Effect and Climate Change - the impact of clean technologies*. Milano: Fond. Eni Enrico Mattei.
- Boston Consulting. (2010). *Groen Licht voor Groene Stroom*. BCG.
- CarbonTrust. (2009). *Focus for success, a new approach to commercialising low carbon technologies*.
- CE Delft. (2010). *External Costs and Benefits of Electricity Generation*. Delft: CE Delft.
- Chaudron, J., & Vré, K. d. (2010, oktober 22). Geen oog voor toekomstige generaties, interview met Jan Paul van Soest. *Trouw*.
- Climate Action Network Europe. (2010). *Think globally, sabotage locally*. Brussel: CAN Europe.
- De Groene Zaak. (2011). *Position Paper 'green level playing field'*. Den Haag: De Groene Zaak.
- De Vries, J. (2008). *Biased Incentives; over tegenstrijdige beleidsprykkels in de Nederlandse energiepolitiek*. Deventer: 2Eco.
- Dunlap, R., & McCright, A. (2010). Climate change denial - sources, actors and strategies. In C. Lever-Tracy, *Routledge Handbook of Climate Change and Society* (pp. 240-259). Routledge.
- Ecofys/CE Delft. (2011). *Overheidsingrepen in de energiemarkt*. Utrecht/Rotterdam: Ecofys en CE Delft.
- Ernst & Young. (2011, februari). Renewable Energy Country Attractiveness Indices. *Ernst & Young newsletter*.
- Ernst & Young. (2011). *Renewable Energy Country Attractiveness Indices*. E&Y.
- Greenpeace. (2010). *Energy (r)evolution*. Amsterdam: Greenpeace International.
- GSI, Global Subsidies Initiative. (2010). *Untold billions: fossil fuels subsidies, their impacts and the path to reform*. London: GSI.
- Hawken, P. (2008). *Blessed Unrest, How the largest movement in the world came into being*. New York: Penguin Books.
- Hekkert, M., & Ossebaard, M. (2010). *De Innovatiemotor - het versnellen van baanbrekende innovaties*. Utrecht: Uitg. Van Gorcum.
- Herber, R. (2011). Ruimtelijke ordening van de diepe ondergrond? *Inaugurele rede*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Hisschemoller, M. (2008). *De lamentele toestand van het energietransitiebeleid*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Hisschemöller, M. (2008). *HDe lamentele toestand van het energietransitiebeleid. Observaties en kennisvragen vanuit een interdisciplinair beleidswetenschappelijk perspectief*. Amsterdam: Institute for Environmental Studies.
- Hoggan, J., & Littlemore, R. (2009). *Climate cover-up - the crusade to deny global warming*. Vancouver: Greystone books.
- IEA. (2010). *World Energy Outlook 2010*. Parijs: IEA.
- ITC. (2010). *International Tobacco Control Policy Evaluation Project, ITC Netherlands report*. Den Haag: ZonMW.
- Jacques, P., Dunlap, R., & Freeman, M. (2008). The organisation of denial: Conservative think tanks and environmental skepticism. *Environmental Politics*, 349-385.
- KIA. (2011). *Kennis en innovatie foto 2011*. Kennis en innovatie agenda, KIA.
- KIA. (2011). *Kennis en Innovatie Foto 2011*.

- Lakoff, G. (2004). *Don't think of an elephant - know your values and frame the debate*. Vermont: Chelsea Green Publisher.
- Machiavelli, N. (1981). *De Heerser*. Amsterdam: Atheneum - Polak & Van Genneep.
- McCright, A., & Dunlap, R. (2000). Challenging Global Warming as a Social Problem - an analysis of the conservative movement's counter claims. *Social Problems* , 499-522.
- Meinshausen, M., & al., e. (2009). Greenhouse-gas emission targets for limiting global warming to 2 °C. *Nature* , 1158-1162 .
- Michaels, D. (2008). *Doubt is their Product*. New York: Oxford University Press.
- MinEZ. (2004). *Innovatie in het Energiebeleid*. Den Haag: SDU.
- Ministerie van EL&I. (2011, februari). De hoofdlijnen van het nieuwe bedrijfslevenbeleid.
- Ministerie van EZ. (2009). *Innovatieagende Energie*, <http://www.energietransitie.nl/themas/innovatie>.
- MinVROM. (2008). *Nieuwe energie voor het klimaat - werkprogramma Schoon en Zuinig*. Den Haag: SDU.
- MinVROM. (1997). *Nota Milieu en Economie*. Den Haag: SDU.
- Mooney, C. (2005). *The Republican War on Science*. Basic Books.
- Nauta, F. (2008). *Het Innovatieplatform, innoveren in het centrum van de macht*. Academic Service.
- Nauta, F. (2005). *Regionale Innovatiesystemen*.
- Nooteboom, B. http://www.bartnooteboom.nl/site/index_en.cfm.
- Olsen, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Boston: Harvard University Press.
- Oreskes, N., & Conway, E. (2010). *Merchants of Doubt*. Bloomsbury Press.
- Regieorgaan Energietransitie. (2008). *Duurzame energie in een nieuwe economische orde*. Den Haag: Energietransitie.
- Rockström, J., & al., e. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature* , 472-475.
- Schiffers, M. (2011, maart 02). Borsselefonds investeert vooral over de grens. *Financieel Dagblad* .
- SEO. (2010). *Investeren in een schone toekomst*. Amsterdam: SEO .
- Staatshuishoudkunde, K. V. (2004). *Innovatie in Nederland - de markt draait en de overheid faalt*. Samenvatting: <http://www.xs4all.nl/~jacobs73/kvs.pdf>.
- Toonder, M. (1964). *Het Monster Trotteldrom*. De Bezige Bij.
- Van Egmond, K., Van Soest, J. P., & Bourbon de Parme, C. (2009). *Planet First! Nieuwe prioriteit vanwege de natuurlijke grenzen aan wat de aarde ons te bieden heeft*. Amsterdam: NPL.
- van Soest, J. P. (2010, december). Duurzaamheid in tijden van Cholera. *Christendemocratische Verkenningen* , pp. Ook te vinden op <http://natuurlijkewereld.blogspot.com/2010/12/duurzaamheid-in-tijden-van-cholera.html>.
- Van Soest, J. P. (2010). Duurzaamheid in tijden van cholera. *Christendemocratische Verkenningen*.
- Van Soest, J. P. (2009). Nabeschouwing energieonderzoeksprogramma. In D. v. Hoeven, *Nieuw Licht*. Den Haag: NWO.
- Van Soest, J. P., & Gimbrère, F. (2006). *De beste stuurder zijn welkom aan boord*. Klarenbeek.
- Van Soest, J. P., & Wevers, B. (2004). *Klaar om te wenden* . Klarenbeek: Advies voor Duurzaamheid.
- Van Soest, J. P., & Wiltink, H. (2009). *Groene energie voor de basislast*. Rotterdam: EDN.
- Van Soest, J. P., & Wiltink, H. (2009). *Groene energie voor de basislast?* Rotterdam: Stichting Energie Dialoog Nederland.
- Van Soest, J. P., Sas, H., & Gilden, N. (2008). *Münchhausen op de Noordzee, een essay over Noordzee-energie, kansen en belangen*. Klarenbeek: Advies voor Duurzaamheid.
- VROMraad. (2002). *Milieu en economie: ontkoppeling door innovatie*. Den Haag: VROMraad.

WRR. (2008). *Innovatie Vernieuwd*. Den Haag: WRR.